

№ 1

შანი მარტა 10 კ.

05

2-68

КНИЖНЫЙ МАГАЗИНЪ
„ИМЕРЕТІА“
Кутаись.

მსო

პოლიტიკური, სამეცნიერო და სალიტერატურო
კვირეული ყურნალი

თბილისი

სტამბა „სორაპიანი“ ტელეფონი № 539.

1909

ქართული
საზოგადოებრივი
მეცნიერების
ბიბლიოთეკა

F71626
3737
1/2
85935

მ რ ი

№ 1.

13 სექტემბერი 1909 წ.

კვირული საკოლიტიკო, სამეცნიერო და სალიბერალური ჟურნალი

შინაარსი: რედაქციისაგან.—ერის უფლება, Baton ისა.—სიმღერა (ლექსი), გაუბ-ფშაველასი.—გაროზგვილი (ნაწილი მე-II), ი. ელფთერძისა.—სონეტი (ლექსი), ი. გრიშაშვილისა—მინიატიურები, ნ. ლორთქიფანიძისა.—შინაური მიმოხილვა.—ქართულ სამართლის ისტორია, ი. ჯავახიშვილისა.

რედაქციისაგან.

საზოგადო წესია—ყოველი ახალი გამოცემა ცდილობს თავიდანვე განსაზღვროს თავის მოქმედების ფარგალი, გაითვალისწინოს ის გზა, რომელზედაც მას სურს მსვლელობა და ამით თავისი თავი მკითხველს გააცნოს. ჩვენც ვეცდებით, რამდენადაც შეგვეძლება, მკითხველს ჩვენი თავი გავაცნოთ.

როგორც ყოველ პიროვნებას აქვს მზიანი და სუსხიანი დღე, ხან ჯანსაღად და ბედნიერად გრძნობს თავს, ხან სწეულდება და გულგატეხილობა ეჩუბა, ისე ერის ცხოვრებაშიაც მოიპოვება ძლიერებისა, იმედიანობისა და აგრეთვე დასუსტებისა და დაქუცმაცების ხანა. ქართველი ერი ამ ასი წლის განმავლობაში განიცდის სწორედ ამ დაქუცმაცების ხანას და, ვინ იცის, თავს როდის დააღწევს იმ მრავალგვარ მიზეზებს, რომელნიც მის ნორმალურ ზრდას და განვითარებას ხელს უშლიან. საზოგადოდ ჩვეულებრივ ურთიერთობაში ჩვენ ვგმობთ, როცა ერთი ადამიანი მეორეს ატყუებს, როცა ერთი მეორეს სჩაგრავს და ვერაგობით სჯობნის. სულ სხვას ვხედავთ საერთაშორისო დამოკიდებულებაში. აქ მოტყუება, ძლიერის მიერ სუსტის გაქვლევა, გასრესა—ჩვეულებრივი მოვლენაა. აქ ძლიერი ყოველთვის მართალია, მოტყუება კჳის ნიშნად ითვლება, აქ მხოლოდ ძალა მოქმედებს. და რამდენადაც ეს გაბატონებული ძალა უკულტურო და უხეშია, იმდენად მისი ბატონობა გამანადგურებელი, დამცემი და შემავიწროებელია დაჩაგრულისათვის. ამის საუკეთესო მაგალითს წარმოადგენს მთელი ჩვენი უკანასკნელი ისტორია. ერის ცხოვრების ყოველ სფერაში ისეთი სისტემა გაბატონდა, რომელიც ცდილობს ჩვენს დაცემას, განადგურებას, მოსპობას, სრულს დეზორგანიზაციას. ყოველი ხალხი თავის სიმდიდრეს ჰქმნის შეუწყვეტელ, თანდათანურ მუშაობითა და დაზოგვით. თაობა თაობაზე ღვრის ოფლს, წილებზე ფხვს იდგამს და ამნაირად ნელ-ნელა აუშჯობებს თავის ნივთიერ მდგომარეობას. ხოლო ასეთი თანდათანურ დაზოგვის პროცესი მოითხოვს, რომ საზოგადოებრივი წყობილება

ამ დაზოგვის იფარავდეს, არ ანადგურებდეს, არ სპობდეს. ჩვენს სულ სხვას ვხედავთ ჩვენ ცხოვრებაში. თავიდანვე დაწყებული ხალხის სიმდიდრე, ხალხის ნაამაგარი იფლანგება, ისპობა, ხალხი აუტანელ ბევრას და გადასახადებს იხდის, ხოლო სამაგიეროდ მას არაფერი უბრუნდება. ესეც ცოტაა. გაიხსენეთ მე-XIX საუკ. დასაწყისში პროვიანტის საზიდავად გაწვეულ ხალხის ბედი, როცა გლენს ათასობით ელუპებოდა საქონელი, ხოლო იმ მცირედ სასყიდელსაც ვერ იღებდა, რომელიც მისთვის დანიშნული იყო. ახლა გადაავლეთ თვალი თანამედროვე ცხოვრებას. ვის ხელში ვართ? ვინ განაგებს ჩვენს სოფელს? როდესაც სოფელს ართმევთ უფლებას თავისი კაცი აირჩიოს, თავის საქმეების გასაძღოლად, ცხადია, თქვენ გგონიათ რომ სოფელში შესაფერ მომზადებისა და პატიოსნების მქონე ადამიანი არ მოიპოვება. მერე ვინ მოგყავთ? რა ზნეობრივ და მოქალაქობრივ ავლადილების მქონე? ამაზე ჩვენ აქ არ შეგჩერდებით, რადგან ჩვენი აზრი ყველასთვის ცხადია, ცხადია, რომ ეს არის მხოლოდ დაშინების, დარბევის სისტემის განხორციელება, ხოლო ასეთი სისტემა ადამიანს ცხოვრებაზე გულს უცრუებს და როცა მას ხვალინდელი დღის იმედი არ აქვს, დღესაც ნაკლებს ხალხისით მუშაობს, ნაკლებს ჰქმნის მომავლისთვის აშკარაა, ეს სისტემა ჩვენი ეკონომიური დაცემის სისტემაა. რადგანაც ეს სისტემა ხალხისთვის დამღუპველია და არც რაიმე მოსაზრებით გამართლდება, ამიტომ ჩვენ ვეცდებით, რამდენადაც კი საშუალება შეგვწევს, ყოველ შემთხვევით ვისარგებლოთ, რომ გამოვანაშკაროთ მისი მავნებლობა და აუტანელობა.

ხალხი მარტო ნივთიერის სიმდიდრით არ ცხოვრობს. სულიერი კულტურა უძვირფასესი განძია ყოველი ერისთვის. ერი სულიერად დაძაბუნებული, შევიწროებული ყველაფერში სუსტია. ახლა გადახედეთ ჩვენ ცხოვრებას. მთელი ასი წელიწადი იმის ცდაში გადის, რომ ერთი მხრით ქართველი ხალხი მოსწყდეს თავის წარსულ კულტურას, გასწყვიტოს კულტურულ თანდათანობის ძაფი თავის წარსულთან, ხოლო მეორე მხრით ამ

ცდას თან ერთვის ხალხის გადაგვარების მისწრაფება. ჩვენ არ გამოვდივართ რომელიმე სარწმუნოებრივ მიმდინარეობის დოგმატების და ცველად. ხოლო მაინც ვფიქრობთ, რომ ადამიანთა ყოველ ჯგუფს უფლება აქვს თავისი სარწმუნოება იქონიოს, შეუღლებულად და შეუბილწველად. და თუ ეს უფლება საზოგადოდ ყოველივე ადამიანთა ჯგუფს მიეკუთვნება, მით უმეტეს მიეკუთვნება ის ქართველ ერს, რომელსაც თითქმის ქრისტიანობის გაჩენიდანვე ერთ ხელში ჯვარი ეჭირა, ხოლო მეორეში ხმალი და განუწყვეტელის ბრძოლით იცვდა თავის არსებობას და მასთან თავის გამამხნეველ და აღმაფრთოვანებელ სარწმუნოებას. დღეს კი ეს სარწმუნოებაც მის შემბორკველად და სულიერ დამცემ იარაღად შეიქმნა. აქაც გარეშე ხალხს მოესპო საშუალება თავის მამა-პაპათა ჩვეულებისამებრილოც, ჩვენი ეკლესიაც გადაგვარების იარაღად გადაიქცა, ხოლო მისი მოსამსახურენი ამ გადაგვარების გამატარებელ საშუალებათ. არა ერთი ხალხი ითვლის თავის მწერლობის ისტორიას ათ წლობით, მაგრამ მიუხედავად ამისა თავისუფლებამ, თავისუფალმა ცხოვრებამ საშუალება მისცა ამ ხალხთ აღორძინებულიყვენ და თავიანთი მოქედება ისე გაეფურჩქნათ, რომ დაწინაურებულ ერებისაც არ რცხვენია. რას ვხედავთ ჩვენში? ასი წელიწადია ჩვენში განათლება გადაგვარებას დაუკავშირდა. ვინც სწავლობს, იმას ისეთ პირობებში აყენებენ, რომ დედის ძუძუსთან ჩანაწოვ სამშობლო ენას და მის ლიტერატურას ავიწყებენ. შედეგი ის არის, რომ აგრედ წოდებული „ინტელიგენცია“ და ხალხი გაითიშენ, ნასწავლი თავის ცოდნას ვერ აწვდის ხალხს, ცოდნას სხვა ენაზე ვიძენთ, რაც იწვევს სამშობლო ენის გაღარბებას, მისი ზრდის შეჩერებას და მთელი ერის გონებრივ განვითარების დამახინჯებას. სკოლა გადაიქცა ეროვნულ გადაგვარების იარაღად. ამავე მდგომარეობაშია სასამართლო და სხვა საზოგადოებრივ ხასიათის დაწესებულებანი. ჩვენ ვერ შეურიგდებით ასეთ მდგომარეობას და რამდენადაც ძალა შეგვწევს, ვეცდებით დავიცვათ ჩვენი ეროვნულ არსებობის უფლებანი.

ჩვენ გვრწამს, რომ ერი წარმოადგენს ერთ ერთეულს, ერთ ენაზე და ერთნაირად მოსაუბრე ადამიანთა კრებ.; რომ ერის სხვა და სხვა წევრთ აქვთ საერთო ინტერესები, რომელთა დაცვა მათ აკავშირებს: მაგრამ ამავე დროს ჩვენთვის ისიც ცხადია, რომ ერის შემადგენელი ნაწილები ერთგვარ, ერთფეროვან მასას არ წარმოადგენენ. ისტორიულ პროცესში ერი დანაწილებულია უფლებისა და ქონების მიხედვით წოდებებით, კლასებით. წოდებრივ-კლას-

სობრივი დანაწილება თავის-თავად გულისხმობს ინტერესთა წინააღმდეგობას. ამასთან ისიც ცხადია, რომ ეროვნული განვითარება ნიშნავს მატერიალურ და გონებრივ კულტურის ზრდას. სხვადასხვა წოდებას ჩვენი ეროვნული არსებობ სათვის სხვა და სხვა მნიშვნელობა აქვს.

ჩვენს ეროვნულ ცხოვრებაში ამ ბოლო დროსაც დიდ როლს თამაშობდა თავად-აზნაურობა. თავად-აზნაურობა ყოველის უწინარეს ნიშნავს მემამულეს. უმეტესი ნაწილი საქართველოს ტერიტორიისა ან სახელმწიფომ დაისაკუთრა ან თავად-აზნაურობას ეკუთვნოდა. მემამულეობა ნიშნავს უფლებას, ხოლო ყოველი უფლება, რომელსაც თან არ ახლავს მოვალეობა, ბოროტებათ იქცევა. ჩვენი დიდი მემამულენი თავისი უფლებით უხვად სარგებლობდნენ, ხოლო მათ დაავიწყდათ მოვალეობა არამც თუ თავის ერის წინაშე, არამედ თავის შვილების წინაშედაც. და აი გახშირდა ჩვენში მამულების დაგირავება. ორივე ამ მოვლენას მეტად გამანადგურებელი შედეგი მოსდევს ჩვენთვის. მამულის დავალიანება მხოლოდ მაშინ შეიძლება გამართლდეს, როდესაც დაგირავებით აღებული ფული მამულსვე უბრუნდება და ხმარდება მის დამუშავებას და საზოგადო ექსპლოატაციას. ხოლო როცა დაგირავებული ფული ქეიფში იფლანგება და ვალი კი ისევ ხალხს აწევება თავზე, მაშინ ჩვენ უფლება გვაქვს ვთქვათ, რომ ეს მფლანგავი მემამულენი პირველი ეროვნული ექსპროპრიატორები არიან. კიდევ უფრო მავნენი არიან ხალხისთვის ის მემამულენი, რომელნიც მამულებს ჩალის ფასად უცხო ხალხს უყრიან ხე ღში. ტერიტორიალური საკითხი უმწვავეს საკითხიდ გადაიქცა ამ ბოლო დროს ჩვენი ეროვნებისათვის. დროთა განმავლობაში ხალხი გამრავლდა, მასთან შიშინაობის დროს ბევრი ეძებდა თავშესაფარს და იმალებოდა კლდე-ღრეებში. ორივე ეს მოვლენა მოითხოვს თავისუფალ გლეხების დასახლებას. სახელმწიფო მიწები სადაც კია თავისუფალი სხვა მიზნისთვის მხადდება. ხოლო მემამულეთა საკუთრება კი სხვა ეროვნების წარმომადგენელთ უვარდებათ ხელში. ჩვენ სუსტნი ვართ ამ მოვლენასთან საბრძოლველად, მაგრამ ჩვენი ზნეობრივი მოვალეობაა მაინც გავაფრთხილოთ მფლანგავი მემამულენი და საკადრისი ადგილი უჩვენოთ მათ ჩვენს ისტორიაში. მესაკუთრე ელემენტი, რასაკვირველია, ყველა მფლანგავი და მფანტავი არ არის. ჯერ ერთი, უნდა აღვიაროთ, რომ ქართველთა დიდ უმრავლესობას შეადგენენ წვრილი მესაკუთრენი, მათი მატერიალური წარმატება, მათი ფეხზე დადგომა და შეკავშირება,

ნაწარმოებთათვის შესაფერი ბაზრის მოპოება, გონებრივი და ესტეტიური განვითარება, ლიტერატურის და ხელოვნების გაძლიერება, შინაგანი ზრდა, გარეშე გამანადგურებელ ძალებისაგან თავის დაცვა და ეროვნულ თავმოყვარეობის ამაღლება— აი რაა ჩვენი მისწრაფება. ამ მისწრაფებაში ჩვენ ვეცდებით რამდენადაც შევძლებთ პოზიტიურად, უფრო პრაქტიკულად, რეალური პირობების მიხედვით ვიპოვათ და ამით შეძლების და გვარად ჩვენ მოქალაქობრივ მოვალეობას ვემსახუროთ.

ერის უფლება.

I give to universal history a strange but true title— The Martyrdom of Man.

Winwood Reade.

I.

„მე მსოფლიო ისტორიას უცნაური, მაგრამ ჩამდგომი სახელი ვუწოდებ— ადამიანის, მოწამეობა“, ამბობს ინგლისელი მწერალი ვაინუდ რედი თავის მშვენიერ წიგნში, რომელსაც ეწოდება „ადამიანის მოწამეობა“.

და ჭკუშმაჩიტად, ახა გადავწყვეთ თვალი ადამიანის ცხოვრებისა და მოქმედების ისტორიის უკვლამხარეს, თუ მაშინვე არ დაინახოთ, რომ არასოდეს არც ერთი მცირე ნაბიჯიც არ გადაუდგამს წინ ადამიანთა საზოგადოებას, რომ საშინელ ტანჯვას წამებად, აუარებელ ცოცხალ ეხერგად არ დაჯდომოდეს მის უმცირესი ზოგონისად.

როგორც არ უნდა იყოს აბსტრაქტული კანონები საზოგადოების განვითარებისა, მისი ჩამდგომი, კონკრეტული ისტორია საშინელ ფაქტებს გვიძღის თვალწინ ადამიანის ტანჯვისა და წამებისა, ხშირად ისეთ მცირე რაშის მოსახლებლად, რომ როცა ამ უკვე მოხვედრულს და განხორციელებულს განსინჯავთ და განვიხილავთ ხოლმე, გვიკვირს, ვამბობთ, — თუ ადამიანი მართლაც კონიერი არის მსოფლიოში, ან რა დიდი გონება უნდა იქნებოდა ამ მცირე რაშის განხორციელებას, ან ესოდენი ტანჯვა რა საჭირო იყო, რას იწვავდა თავს ასე სასტიკად, რომ ეს სრულიად ბუნებრივი რამ ექცია ცხოვრების სინამდვილედ და აუცილებელ საჭიროებადაც კი.

აიღეთ, მაგალითად, ტერნიკური გაუმჯობესების წარმოების წესისა. განხილეთ გამოგონებთა ისტორია და ნახავთ, — ჯერ ერთი რამდენი ტანჯვა დასჭირებია გამოგონებულს, რომ თავისი გონებრივი ძალით ახალი საშუალება შეექმნა უხეშ ნივთიერების სასარგებლოდ გამოყენებისათვის, მერე რამდენი შრომა, ბრძოლა და

სულის კვეთება შეუწყვიტა საზოგადოების გონების სიბნელის გასანათებლად, რომ დაერწმუნებინა ხალხი გამოგონების სარგებლობაში და შესაძლებლობაშიაც კი. აიღეთ რომელიმე მეცნიერული გამოგონება, თეორია, პრინციპი, — რამდენი გონებრივი ეხერგია დასჭირებია აგრეთვე ადამიანს მის შესაქმნელად და მთელს საზოგადოებას, თვით მეცნიერებსაც კი — რამდენი ბრძოლა მის მისაღებად.

აიღეთ სარწმუნოების სისტემა. რამდენი სულიერი რეჟვა და ღელვა გამოუცდიათ დიდ წინასწარმეტყველთ, რამდენი ღვინა განუცდიათ, შემდეგ კი როგორ გამოუყენებია ხალხს, როგორის დამახინჯებულის სახით ეს სულისა და გულის ნადები, გონებისა და კრძნობის შემონაქმედი გენიოს წინასწარმეტყველისა.

აიღეთ ყოველი სოციალური მოვლენა ადამიანთა საერთო ცხოვრებისა, განხილეთ ყოველი მისი ნამოქმედარი ამ მოვლენის სფეროში, და აგრეთვე დაინახავთ, რომ აუარებელი ეხერგია, სისხლი, გონება და კრძნობა იხარჯებოდა უმცირეს ზოგონისათვისაც კი.

აიღეთ თვით წესი ადამიანის საერთო ცხოვრებისა, რომლითაც არასოდეს არ არის კმაყოფილი ადამიანი. საზოგადოების განხილვას დღევანდელად ადამიანი იბრძვის ამ საერთო წესის მუდმივ კარდაქმნისათვის, გაუმჯობესებისათვის, მაგრამ უკმაყოფილება უფრო და უფრო იზრდება, და ვინ იცის, მიადწევს თუ არა ადამიანი ისეთს სოციალურ წესობილებას, რომელიც ოდნავ მაინც უახლოვდებოდეს იდეალს და ადამიანს მოსვენების მანიჭებდეს. ეს წესი საერთო ცხოვრებისა კი ადამიანის ნებისაგან არის დამოკიდებული უბიროველს ყოვლისა, იგი მისი შემოქმედების ნაყოფია, და მაშასადამე, როგორი სუსტი, უსრული და ხშირად მახინჯი შემოქმედებაც გამოუჩნდია ადამიანს, თუ თავისივე ნამოქმედარი არა თუ არასოდეს არ აკმაყოფილებს, არამედ ხშირად კიდევ უკლავს ხოლმე მთელ საზოგადოებას!

ხშირად ამბობენ ხოლმე, — ადამიანს ღვთის ცეცხლი უღვივის სულსა და გულში, მაგრამ არ ვიცი — რომელი დემონისა!.. საკვირველია, როგორ შექმნიდა ყოვლად შემძლე და ყოვლად მეცნიერი დემონი თავის სახედ და სატად ისეთ არა გონიერ არსს, როგორც ადამიანია, და თანაც შემოქმედების დაგვირგვინებლად მიიჩნევდა მის განჩინას.

თვით დღესაც, ყოვლად განვითარებულ საზოგადოებათა ცხოვრებაშიაც ფაქტი არ არის, რომ დიდმა უმრავლესობამ ადამიანთა არც კი იცის, თუ რა არის ეველას ის გამოგონებანი, ეველას ის გონებრივი შემოქმედების ნაყოფი, თვით მისივე სოციალური შექმნილობი, რომლითაც ის სარგებლობს და რომლის სფეროშიაც იგი სცხოვრობს! და ეს ამდენი ტანჯვისა, ამდენი წა-

შეხვედრის შემდეგ, საუკეთესოთა ნების ასეთის დაუდგრო-
მელის შემოქმედების შემდეგ! სიკვირველი როგორ არ
არის, რომ რამდენი საუკუნეა, მაგალითად, წერა-კითხვა
რომ მოგონეს და დღეს განათლებულ საზოგადოებშია
კი სხვიან ხალხის მიერ მის უცოდინარობაზე.

მივაქცევთ აქ ურდადებს მხოლოდ დადამიანის მიერვე
შექმნილ სოციალურ ურთი-ერთობის უვარგისობას; და არა
სრულ სიუკანას დადამიანთა სოციალურ ურთი-ერთობისას,
ანამედ ერის მის ნაწილს, — ერთგულ ურთი-ერთობას,
რომელიც დღესაც კი ზირველ-ყოფილ მდგომარეობაშია.
ყოველ საზოგადოებას ორნაირი ცხოვრება აქვს: შინა-
განი რთული და კარკანი, რომელიც საზოგადოებათა
ურთი-ერთ შორის განწყობილებით გამოიხატება. ზირ-
ველი მოვლენა დაკავშირებულია მეორესთან, მაგრამ
მიუხედავად ამისა მათ მინც ცალკე და დამოკიდებული
ანსებობა აქვთ. ზირველი ინდივიდთა შორის მოქსრო-
ბება, მეორე საზოგადოებათა შორის განწყობილება,
რომელსაც შეუძლია მიიღოს ფორმა საერთა შორისა,
სახელმწიფოთა-შორისა და სხვა განწყობილებათა,
იმის და მიხედვით თუ რას წარმოადგენენ განსაზღვრულ
მომენტში კონკრეტული საზოგადოებანი, — ერებს, სა-
ხელმწიფოთანი ერებს და იმპერიებს თუ სხვას.

თუ ინდივიდებისაგან შექმნილ საზოგადოებაში
აუარებელ ენერჯიას ხარჯავენ, საშინელ ტანჯვას განიც-
დიან ესევე ინდივიდები, რომ სრულიად მარტოვი უფ-
ლებანი მოიპოვონ, — ისეთი მარტოვი, — რომ მოხვე-
ბის შემდეგ ვერც კი წააშორებიათ, თუ როგორ
შეეძლოთ ძველი წესით ცხოვრება, — არა ნაკლები ენერ-
ჯია დაუხარჯავს, არა ნაკლები წამება განუცდიათ მთელ
საზოგადოებათა, როგორც მთელს ორგანიულს ანსებთ,
— სოციალურ ინდივიდებს, — რომ თავიანთი ინდივიდუ-
ალობა, ანსებობის უფლებაც კი დაეცვათ.

ერის უფლება დღესაც არ არის აღიარებული ისე,
როგორც არის აღიარებული უფლება „დადამიანისა და
მოქალაქისა“ ვერბისა და ამერიკის დაწინაურებულ
ქვეყნებში. ეს კიდევ რა, თვით ერის ანსებობის უფ-
ლებაც კი არ არის ნამდვილად აღიარებული, მიუხედა-
ვად დღევანდელ საერთაშორისო სამართლისა, მაშინ რა-
დესაც არსად, თვით დესპოტიურ სახელმწიფოებშიაც არ
არის უარ-ყოფილი ინდივიდის ანსებობის უფლება.
აქედან სჩანს, თუ როგორ დაბლა სდგას საერთა-შორის-
ო სამართალი საზოგადოებრივზე, საერთა-შორისო
საზოგადოება უბრალო ერთგულ საზოგადოებაზე.
მაშინ როდესაც დღეს უბრალო ერთგულ საზოგადოე-
ბაში ანსებობს სამართალი, დამცველი ინდივიდისა, რაც
თუ გინდ ცუდად ასრულებდეს სამართალი ამ ელემენტ-
არულ — საჭირო ფუნქციას, საზოგადოებათა საზოგა-
დოებაში, რომლის მომწესრიგებელიც არის საერთა-
შორისო სამართალი, დღეს ცრინციზად არ არის აღიარ-

ებული საზოგადოებათა დაცვა, ერის დაცვა. ზირიქით
მისი უფლება ფეხქვეშ ითვლება ყოველ ფეხის გადადგ-
მასზე.

მაშინ როდესაც უბრალო სამართალი, თეორიულად
მაინც, სუსტს იცავს ძლიერისაგან, საერთაშორისო სა-
მართალი იცავს ძლიერს და მას აუღაზვიანებს სუსტთა-
ამას კარდა თანამედროვე საერთა-შორისო სამართალი
აღიარებს მხოლოდ სახელმწიფოთა უფლებას, და არა
ერის უფლებას, რომელიც დათრგუნვილია სწორედ ამ
სახელმწიფოთა მიერ. არ არის საერთა-შორისო სამარ-
თალი, არამედ სახელმწიფოთა-შორისო სამართალი.

ეს უკანასკნელი ერებს არ იღებს თავის მიფარვე-
ლობის ქვეშ. თვით ფაქტი ერის ანსებობისა ერს არა
სდის თანამედროვე საერთაშორისო სამართლისათვის
უფლება-მისილ სოციალურ ინდივიდად, როგორც უბრა-
ლო სამართალი უბრალო ინდივიდას, არამედ ძალა,
ომი, განთავისუფლება და დამარცხება ყოფილ ზატრ-
ნისა. მხოლოდ ასეთის ძალის გამოჩენის შემდეგ იღებს
საერთა-შორისო სამართალი ერს თავის სიერაში, —
მხოლოდ მაშინ, როცა იგი განდებს სახელმწიფოდ.

ეს კიდევ რა, — თვით ინტერნაციონალიზმიც ისე
აქვთ შეგნებული საუკეთესო მოხარეებსა და მოწინავე
სოციალისტ-ინტერნაციონალისტებსაც, რომ ყოველად
შეუძლებელია ერის დაცვა მათის ზრინციზებითა.

ისინი განიხილავენ ერს არა როგორც სოციალურ
ორგანიზმსა, არამედ მხოლოდ როგორც კლასთაგან შემ-
დგარ ქსოვილსა და ხედავენ მეტს კავშირს სხვა და სხვა
ქვეყნის ზრალეტარათა შორის, ვიდრე ერთი ერის ევე-
ლს წვერთა-შორის. ისინი ამით უარ-ყოფენ ერს, რა-
გორც ერთ სოციალურ სინამდვილეს, და ამიტომაც
მათ ზგონიათ შესაძლებელი ან ერთი საკაცობრიო სა-
ზოგადოება, ან და კავშირი თანამედროვე დიდ სახელმ-
წიფოთა-შორის, რომელიც შინაგან-სოციალურად გარ-
დაქმნებიან. თუ ამ კარდაქმნამდის ამ ანსებულ სახელმ-
წიფოებში მომწყვდულ ერთა ანსებობის დაცვა საერთა-
შორისო სამართლის უზირველესი საკითხია, — ეს მათ
ან არა სწამთ, ან ძლიერ ცოტა ურდადებს აქცევენ.

მაგრამ რადაც აღწინაა აზროვნების ზოროზონტ-
ზედ. დაარსდა ამის წინადა ზაროზში საზოგადოება ქვე-
ლს ერთა უფლების დაცვისა, მსგავსად იმისა, როგორც
ანსებობდა საზოგადოება „დადამიანისა და მოქალაქის
უფლების დაცვისა“. ამ საზოგადოების მოქმედებას
შეიძლება ზრექტიული შედეგები ჯერ არ მოხვედეს, შეიძ-
ლება ეველს ერს დასჭირდეს ძალის გამოჩენა, საკუთარ
სახელმწიფოს შექმნა, სანამ საერთაშორისო სამართალი
მას თავის სიერაში მიადემდეს, მაგრამ თვით ფაქტი
ამ საზოგადოების დაარსებისა მაინც საკულისხმიერა,
რადგან ზრინციზი იქნა წამოყენებული, ზრინციზი ერის
ანსებობის უფლებისა და ამ უფლების დაცვისა. ამიერ-

დან ერის ინდივიდუალობა ისეთივე ზატოვ-საცემი უნდა იყოს, როგორც კერძო ადამიანისა. ამიერიდან უფკელო-ვე ვაჭრობა ერის თავისუფლების აღიარების შესახებ ისეთივე სამარცხვინო უნდა იქმნას უფკელსათვის უმად-ღესი მოწოდების თვალთახედვით, როგორც ვაჭრობა ინდივიდის თავისუფლების აღიარების შესახებ.

და რამდენი ტანჯვა განიცადეს ერებმა, რამდენი ბრძოლა, რამდენი დამცობა და დევნა, სანამ ამ უბრძოლო ზრინცხვან ადარებდნენ—ზრინცხვან, რომელიც ისეთივე მარტოვია და აუცილებელი უმადღესი ზნეობის მხრით, როგორც ზრინცხვი ადამიანის ზიროვნების თავისუფლებისა. განსაკუთრებით მთელი მეცხრამეტე საუკუნე იყო მოწამე ერთი საშინელი და თავგანწირულის ბრძოლისა. მთელი აზროვნება ევროპის თავის ერთ სანად ისდიდა ერგონულ საკითხს მეცხრამეტე საუკუნეში, და ესეა ძლიერ გვედინსა ზირდაზირ კავკასიანთა გულწრფელი სმა ერის უფლების აღიარებისა. და მართლაც, მეცხრამეტე საუკუნის ისტორია განა მარტო დიდ სახელმწიფოთა შორის ბრძოლის ისტორია იყო, ან მარტო სოციალურ ბრძოლის საზოგადოებრივ კლასთა შორის, საზოგადოებათა შიგნით,—მეცხრამეტე საუკუნე შერეული იყო ერგონული ბრძოლითაც. ეს ერთი დიდი მხარე იყო ამ საკვირველი საუკუნისა, როდესაც ევროპელმა მართლაც უდიდესი და უფკელ მხრივი გეგონისობა გამოიჩინა.

როგორც ეგვლა ამბობს, შინაგან საზოგადოებრივ კანდაქმნის მხრით ორი უდიდესი რეფორმა განმტკიცეს საუკუნოდ მეცხრამეტე საუკუნე და მეცხრე დასაწყისმა. ერთი იყო ბატონ-უმობის მოსხობა და მეორე ზარდამენტაროზმის, სასახლო წარმომადგენლობის დამკვიდრება. მართალია ევროპის მთელი ისტორიის განმავლობაში, მსგავსად ეგვლა ისტორიულ ეპოქათა, იყო საშინელი და თავგანწირული ბრძოლა ამ წმინდა სოციალურ ნიადაგზედ, ხანდახან უფრო მეტსაც თხოვდებდნენ და სტდილობდნენ კანკონორციელებინათ, მაგრამ მოლოდ XIX საუკუნეში იყო სავსებით მოზრეებული ეს ორი აუცილებელი რეფორმა, სოციალურ სრულ სამართლიანობის განხორციელება კი ვინ იცის როდის ედინება ევროპელებსა და მით უმეტეს მთელს კაცობრიობას. რომ არ ჩავსთვალთ ის საშინელი ბრძოლა, რომელიც საშუალო საუკუნეთა ქალაქებმა განვიეს თავისუფლების მოზრეებისათვის, ძველ ბერძენთა „ზოლისის“ მსგავს საზოგადოების შესაქმნელად, გლეხთა მოძრაობათა მავალითებით სავსე ისტორია. ამ მოძრაობათ ნამდვილ სახსურ რეფორმითა სანათაო ჭქანდათ. მეთოთხმეტე საუკუნის ბოლოში ბოჭქმია აღსდგა ბატონ-უმობის წინააღმდეგ. 1567—1580 წლ. ჭოლანდიში იყო საშინელი რეფორმის რეფორმის გარეგან თავისუფლებისათვის, ისე შინაგან რეფორმა-

თათვის, ისე ბატონ-უმობის წინააღმდეგ და კომმუნისმისათვის. ანაბატისტები ივენენ მქადაგებულნი ამ მოძღვრებისა. 1638—1688 წლ. ინგლისია შერეული ამ მოძრაობით, იქაც საბოლოოდ ისხობა ბატონ-უმობა და შეარდება წარმომადგენლობითი წეობილება. ბოლოს სთერანგეთში იწეება დიდი რეფორმის 1889—93 წ., ისხობა ბატონ უმობა, ისხობა თვითმზერებლობა მეფისა და ბიუროკრატისა. ამ მოძრაობამ, როგორც ეგვლაზედ უფრო ძლიერსა, მეცხრამეტე საუკუნეს კადმისტა მთელი თავისი ტრადიციები და მთელი ასის წლის განმავლობაში სტდილობდა ეგვლა მოქმედების თავიდან ეს ორი უუმდაბლესი მონობა,—ბატონ-უმობა და თვითმზერებლობა.

ნაზოლქონის ჯარი თუმცა ქუსლათ სთელავდა მთელი ევროპის მიწა-წყალსა, ბეგრ ერს უთრგუნავდა თავისუფლებას, მაგრამ ეს ჯარი მანინ რეფორმის ტრეხლიდან იყო გამოსული და იდეა თავისუფლებისა, ძმობისა და თანასწორობისა მთელს ქვეყანას მოჭეფინა. ისხანიაში და იტალიაში მოისზო ბატონ-უმობა ერთის მხრით სწორედ სთერანგეთთან დასხლოვებით და მის აზრთა ღელვის კავლენითა. კერძანიაში ბატონ-უმობა შეირყა 1811 წელს და სრულიად მოისზო 1848 რეფორმის წყალობითა. რუსეთმაც კი განათავისუფლავებო 1861—1863 წლ., რადგანაც იძულებული იყო, ვინაიდან გლეხთა მუდმივი აჯანყება შეიძლება დიდ რეფორმისურ ტრეხლად ქვეულიყო. 1878 წელს ბალკანეთმაც კი მოისზო ბატონ-უმობა ომის შემდეგ.

აგრეთვე ეგვლა სახელმწიფოებში ვხედავთ მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს წარმომადგენლობით მოავრობასა. ინგლისის რეფორმისამ იგი საუკუნოდ დაამკვიდრა, სთერანგეთის რეფორმისამ შექმნა საუკუნო ტრადიცია რესპუბლიკისა. მათა ბაძავდენ ეგვლანი თავანთ მოძრაობაში და შემოქმედებით მუშაობაშიაც.

მეცხე საუკუნეში რუსეთმა მოიზოვა რადაც მსგავსი კონსტიტუციისა, როდესაც რეფორმით შეშინებულმა მოავრობამ კამოსტა აქტი 17 თქტომბრის 1905 წლისა. ოსმალეთმა დაიწყო რეფორმის 1908 წელს და 1909 წელს ბრწინვადედ დაამარცხა რეაქცია და დაამკვიდრა კონსტიტუცია.

ასეთივე მოძრაობა იწეება აზიის სახელმწიფოთა შორის. იანონიაში ამ ოცდაათის წლის წინად მისტა ეგვლას მავალითი, სხანსეთმა კი, ამ დესპოტიის სამავალითო მხარემ,—მანაც სძლია რეაქციას და დაამკვიდრა კონსტიტუცია ამ დღეებში, ჩვენ თვალის წინ. იღვიძებს და ახლდება ჩინეთის უზარ-მზარნი იმპერიაც.

ეს იყო საზოგადო და უმოავრესი შედეგი მთელ საუკუნეთა, განსაკუთრებით მეცხრამეტე საუკუნის სოციალური ბრძოლის, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ათასგვარ წვრილს სოციალურსა და ზოლიტიკურ რე-

ფორმებს, რომელიც განხორციელებს ევროპის სხელ-
მწიფეობას. მაგრამ მესამე მხარე ამ საქმეში დიდი
ბრძოლის არის ერთა გარეგანი ბრძოლა, როგორც არა
ვსაქმით, და ეს უკანასკნელი მოვლენა შეიძლება კი-
დეც უფრო სავსებდებოდეს იყოს, ვიდრე შინაგანი,
მით უმეტეს, რომ უკლებლად ფაქტად შეგვიძლია აღვი-
როთ, რომ ეს არაერთგვაროვანი სერიოზული შინაგანი სე-
ციალური ბრძოლის განხორციელება არ შეუძლია,
თუ გარეგნულად არ არის განთავსებული.

ერი, როგორც არა ერთხელ გვითქვამს,—ბუნებ-
რივი, ცენტრალი სულიერი ორგანიზმია, და თუ ეს ორ-
განიზმი სხვა ორგანიზმისგან არის დამოუკიდებელი შე-
ბოჭვილი, მას ინდივიდუალის და შემოქმედების გაძა-
რება არ შეუძლია. თავისუფალი ერი კი უფროსთვის უფ-
რო შეიმჩნევა, ისე როგორც მონასტრად შეტანილი თავი-
სუფალი ბრძოლება იხენს ინდივიდუალს და შემოქმედებს.

მაგრამ როგორც ბრძოლებსა აქვს გრძობა და
ინსტიტუტი, სურვილი და შეუჩერებელი მისწრაფება
თავის დაცვისა, ისე მთელს ერს აქვს ესევე ინსტიტუ-
ტი და სურვილი, და ამით ახსენებს, რომ მიუხედავად
მომხდარად კლასისთა ნივთიერ ინტერესთა წინააღ-
მდეგობისა, მთელი ერი, განუჩეხვლად წოდებისა და კლას-
ისა, იბრძვის გარეგან თავისუფლების მოსაპოვებლად,
რომ უფრო მტკიცედ დასდგეს ბრძოლის განხორციე-
ლებას. მტკიცე და უფროსთან ამიტომ ერთგული საკითხი
ბრძოლა აღადგინებს ხალხსა ცნობისაში, ამიტომაც
არის შედეგული მთელი ევროპა ერთა მოძრაობითა, რა-
მელიც ჯერაც არ დამთავრებულა და ვინ იცის რადის
დამთავრდება. ევროპა კიდეც რა,—იღვიძებენ როგორც
ხალხსა, ისე მრავალ მილიონიანი აზიის ერები.

Baton.

(შემდეგი იქნება)

ს ი მ დ ე რ ა .
(გუდღენი ძმა-მეგობარს).

მეგონდა, ისიც მაშინებს,—
და არ მეგონდა, ისიცა.
რადა ვქნა, რით მეგონა,
შენ, გამტკიცებდი ფიცისა?!
უერთმანეროდ არ ვვარგვართ,
ეს ქვამ და ხემაც იცისა.
ვფიქრობ, თანაჯერ ნაწილები
შენის ხრების და ქლინისა.
თქმულია: არ შეჭრება
ცას ვალი დედა-მიწისა...
არც შენ შეგნება: გავიგე,
როგორი ძმადა შედიხარ!

ნარსა ჭკლეჯ ხემის ხელითა,
შენ კი გვერდზედა წოდებულა...
ვსაბა შენთან ძმობის ვაჟობისა,
ვითომ სულ არა შედიხარ!
ტანით ზეგანი გამხადე
და ფეხებიდან ქაღები.
მე თუ გულს მიღობ „ძმობითა“,
დმეტს სით დამაღები?!
ვინაჲ ხვენჯანი ორ-პირის,
ჭრისხვადეს ცათა ძალები.
ვსა, რომ არ მოვლენ მოწმად
მამა-პაპათა ძალები,
თორემ იტყვიან, შენს ხელში
რამდნად ვარ შესაბრლები.
ვინ მისცა თათრებს ფეშქაშად
ხეში დროშა და ჯაღები?!
დამბრუნებს-და დანაკარგს
შენი ღაჭუცი-საღები!

ვაჟა-ფშაველა.

გაროზვილი

(ნაწილი II).

მ ა რ ა ნ უ ი .

(ნაწილი I დაუსრულებელ მოთხრობისა „გაროზვილი“)

ზაფხული შეიბერტყა, შეიშმუშენა და წასა-
სვლელად განემზადა. გამეფდა ქვეყნად შემოდგომა
და ყველაფერს, —უსულოს თუ სულიერსა, თავისე-
ბური ფერი დაატყო. ფოთოლს აქა-იქ სიყვითლე
შეებარა და ხის ტოტზედ მოღუნებული ეკიდა.
მზეს სხივები დაუჩლონდა და წინანდლეობა გაბე-
დვით როდილა იკბინებოდა.

ყურადღება რომ მიგეჰცია, ქვეყანას რაღაც
მადრობას შეატყობდი. ჰაერში იმ სინოყვირის
სუნი იდგა, რომელსაც მხოლოდ უხვ სუფრაზედ
გრძობ. მთელი ქვეყანა ჰამისაგან გასიკნულ ადა-
მიანს ჰგავდა, თითქოს, რაც რამ ჰქონია, ყველა-
ფერი ერთად ჩაუყრია მუცელში და გაბერილა.

ამ წელს რთვლები ააჩქარეს, ყურძენი ენკენი-
სთვის დამდეგში უკვე მოწეული იყო. გლეხობა
ჩვეულებრივზედ ადრე შეუდგა. ყურძენის კრეფას.

ყველგან სოფლად ერთი ჟრიაბული იდგა,—
ჟრიაბული სიხარულისა, რადგანაც ამ ხანად კახეთ-
ში მოსავალს კარგი პირი უჩანდა. საცა გაიხედავ-
დით, აქ თუ იქ მარნებში, სიმღერას გუგუნნი გაჰ-
ქონდა. ჰაერი მთლად გაჟღერებული იყო დამაჰრებულ

ყურძნის სუნით. მთვრალი იყო ადამიანი, მთვრალი იყო თვით უტყვი ბუნებაც. გარედ გოდრებით დატვირთულ ურმებს გზას ვერ აუქცევდი. ვისაც ადგილობრივ ვენახში მარანი არ მოეპოვებოდა, — ყურძენი დასაწურად სხვაგან გადაჰქონდა.

გლახკაცის სახეს რამდენიმე კვირის განმავლობაში ღიმილი არ შორდებოდა, გარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც კარზედ მოვალე მოადგებოდა ხოლმე.

ძიბიბაძიანთ ოჯახშიაც ამ საშემოდგომო საქმიანობას შეეღვა ფეხი.

იმათი მარანი ეზოშივე იდგა, რადგანაც ვენახი კარზედ ეკრათ. მარანი დიდ ჩარდახ ქვეშ იყო გამართული. უკანა კედელი მარანს ქვითკირისა ჰქონდა, გვერდები-კი ფიცრულისა. წინიდან მარანს, მთელ სიგრძეზედ, კედლის მაგიერ, მარტო ბოძები ეყენა; ჩარდახი ამ ბოძებზე იყო გამაგრებული. მარანში შვიდიოდე ქვევრი იქნებოდა ჩაყრილი ღიმილიან პატარაიანად. უკანა კედელთან ხის ნაფი იდგა.

ამ ჟამად ნაფიში ყურძენი ბლომად იყო. შიგსამი დაკარწახებული ბიჭი ფეხით ამ ყურძენს სკყლეტდა.

ონოფრემ მარანში ტრიალებდა. წამ და უწუმ იგი მივიდოდა ხოლმე ერთ-ერთ პირ ახლილ ქვევრთან და შიგ იხედებოდა. ამ ქვევრსა და ნაფ შუაღარი იყო გადებული. ნაფიდან გამონადენი ყურძნის ნაწური ამ ღარით ქვევრში ჩაღიდა. იქვე, ახლო მეორე პირ ახლილი ქვევრი იყო, რომლიდანაც განუწყვეტლი შლაპა-შლუპი მოისმოდა.

— ფილო, მამაშვილობას, პატარა ჩქარა გაანძრიე ხელი—ჩასძახა ონოფრემ ვიღაცას ქვევრში, რომლიდანაც შლაპა-შლუპი მოისმოდა, — საცაა ორცალიანი აივსება...

— აგრემც ღმერთი გააჩანაგებს ამის ჩამგდებს, რაც აქ კაცი ვერ გაინძრეს!.. ვერ მოვტრიალებულვარ ამ ვერანაში და ხელი როგორ გავანძრიო?! — იყო პასუხი ქვევრიდან. ქვევრიდან ადამიანის ამონაძახს, თითქოს განგებ გაბოხებულის ხმის ზრიალის მსგავსი იერი სდევდა. ამ სიტყვებთან ერთად ჩვენმა ძველმა ნაცნობმა ფილონამ ქვევრიდან თავი ამოჰყო და მერე მკერდამდე ზევით ამოძვრა. — აკი გეუბნებოდი, სარცხით გავრეცხოთ, ან საბა ჩავგზავნოთ მეთქი—უთხრა მან ონოფრეს, რა ხარბად შეისუნთქა ჰაერი.

— ახლა რაღა დროსია მაგაზედ ლაპარაკი, შვილო?! მზე კარგა წამოსულია... მანამდე დაუძახებდეთ, მანამდე გაიხდიდეს, ვინ იცის რა ხანი გაივლის.. მიდექ-მოდექ როგორმე...

— ხიზი, ადამიანო? წასმა არ უნდა?

— აქა-იქ მიუსვ-მოუსვი... არა უშავს-რა, უხინჯო ქვევრია...

ფილომ აღარა უთხრა-რა მამას. უცბად აილურსა, ხელები მაღლა აშალა, მხრებში დაევიწროვდა და ისევ ქვევრში ჩაძვრა. ერთი წუთის შემდეგ ქვევრიდან კვლავ შლაპა-შლუპი მოისმა.

ამასობაში ნაფში მდგარმა ბიჭებმა სიმღერა შემოსძახეს, გადაებნენ ერთმანეთს მკლავებით და ფეხები ააჩქარეს. ყურძნის წვენიც იმატა ღარში და ქვევრში ნაკადულივით იწყო ჩაჩხრიალება.

ეს ჩხრიალი, ქვევრის რეცხის შლაპა-შლუპი და ბიჭების სიმღერა ისე აირია ერთმანეთში, რომ თითოეულმა მოძრაობა-მოქმედებამ დაჰკარგა თავკერძი გამომეტყველება და საერთო ფერხულად გადაიქცა.

ცოტა ხანს უკან ფილო მორჩა ქვევრის რეცხვას, ამოღვარა ხაპირით ნარეცხი წყალი, მიამშრალ-მოამშრალა ქვევრი და მამას დაუძახა—სანთელი ამინთო.

ონოფრემ აუნთო ყვითელი სანთლის ნამწვი და მიაწოდა. ფილომ დაათვალიერა ქვევრი, გაბზარული ხომ არსად არისო, და მერე მამას ხიზი მოსთხოვა, აქა-იქ წასცხო ქვევრს, და, რა დარწმუნდა, ქვევრი საშიში აღარ არისო, ზევით ამოვიდა.

— ძალიან აგვიანებენ აი ყურძნის ზიდვას—სთქვა მან, ჩაიხედა რა ნაფში.

— განა დედაკაცი საქმეზე მისაშვებია?!—სთქვა ამ სიტყვებზედ ონოფრემ უკმაყოფილოდ. — იმ დასალუბ ბიჭს რაღა ჩემი გამჩენი გაუწყრა?!

— აბა, იმდენი გოგოები შავიყრიათ და საბას აქ რაღა მოიყვანს?!—სთქვა ღრეკით ერთმა ნაფში მდგარმა ბიჭთაგანმა—გონი სულ იმათ ემსუნა-გება...

ონოფრემ არა უბასუხა რა ამის მთქმელს, მაგრამ სახეზედ, ცოტა არ იყოს, უსიამოვნობის იერმა გადაურბინა.

ამ დროს ეზოში გამოჩნდა საბა ზურგზედ გოდორ მოკიდებული.

— რა დაგემართა აქამდისინ?!—შესძახა ონოფრემ შვილს. — ამდენი ხანია წაენირო და ერთი გოდორი როგორ ვერ მოგისწრო იმოდენა ხალხმა? ხომ ჰხედავ, დღე თავდება, კი არ თენდება... უნდა გავათავოთ როგორმე თუ არა?!

— დალოცვილო, მოსავალიც კარგი გინდა და მალე გათავებაც...—უბასუხა ხენეშით ჩარდახში შემოსულმა საბამ. — ფილო, ფილო, მოდი ერთი, მიშველე, ამ ვერანამ ზურგი გამიხვრიტა, წნელი ასხლეტილი ჰქონია...

ძმებმა გოდორი ნავში ჩაცალეს.

— ბევრი ღარჩა კიდ ვ საკრფეი!—ჰკითხა ფილმ საბას.

— ჯერ სად არის!..—უპასუხა ხელის აქნევით საბამ.—ღღეს ვერ გავათავებთ...რა გაწუხებთ, ხალხო! ბევრია, ცოტა ხომ არ არის... ღმერთს მოუცია... სამღურავი რა გაქვთ?!—დაუმატა თანაც საბამ ღიმილით.

— ი გოგონებიც ღმერთს მოუცია—არა?!—გაეხუმრა ერთი მენავეთაგანი საბას.—ჰაი, შე ღნგ-ძაღლო, შენა! განგებ აგვიანებ განა!..

— ვაგვიანებ-კი არა, ის არ გინდა!—უპასუხა თითქო უკმაყოფილებით საბამ. თანაც იმის სახეზედ რაღაც იონბაზური მეტყველება აღიბეჭდა, რომელიც, ცოტა არ იყოს, ამტკიცებდა, რომ ნავში მდგომი მართალი უნდა ყოფილიყო.

საბამ დაკლილი გოდორი მხარზედ მოიგდო და ეზოში გავიდა. იმას თან გაჰყვა ფილო, რომელმაც ტიტველა ტანზედ მხოლოდ პერანგი გადაიცვა და შალვარში ჩაიტანა. ფეხთ-კი აღარ ჩაუტყვამს, ისევე დაკარწახებული იყო.

ფილოს წასვლამ, როგორც სჩანდა, კარგად იმოქმედა ვენახში მყოფთა მუშაობაზედ და კერძოდ-კი საბაზედ. ახლა გოდორი გოდორზედ მოდიოდა, თითქო ძმები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ, აბა ვინ უფრო მეტს მოზიდავსო.

ამასობაში კიდევ მოსაღამურდა. საამო სიო დაიძრა. ნავში მყოფმა ბიჭებმა საქმე ააჩქარეს.

მართალია, ორცალიანი ქვევრი ჯერ პირთამდე არ ავსილიყო, მაგრამ მაინც ონოფრემ ღარი ფილოს მიერ გარეცხილ ქვევრისაკენ მიაქცია. ორცალიანს მარტო ჭაჭა-ლა აკლდა დასაყრელად და მერე შზად იქნებოდა.

ფილომ და საბამ თითოჯერ კიდევ მოიტანეს გოდორები. ნავი თითქმის ხელ-ახლად გაივსო.

— ესეც შენი მოსავალი!—სთქვა საბამ ღიმილით, რა ჩაცალა უკანასკნელი გოდორი ნავში...—ყურძენი გათავდა. ორიოდ გოდორი-დაა, დედა-კაცებს ჩამიხად და ჯაგნებად გადაურჩევიათ. მა-მი!—მიუბრუნდა საბა ონოფრეს—დედა ჩაფ ნახევარ ტკბილსა თხოულობს ჩურჩხელებისათვის...

— ბიჭო, მოციქულის ანდაზა ხომ იცი...—უპასუხა ღიმილით ონოფრემ.

საბას რაღაც უნდოდა. ეთქვა, მაგრამ ფილო ჩაერია ლაპარაკში.

— მამი, შენ შენი ღმერთი, ხვალისათვის ნუ დავაგდებთ ამ ყურძენს დაუწურავსა, დღესვე გავათავოთ...მეც მივეშველები ამათ და... თორემ ხვალე არ მეცლება... სანაყმო ვენახის ღვინო გვაქვს დასარევი.

— მართლა, ფილო, რამდენი დაგიდგათ ნაბატონარის ვენახისა?—ჰკითხა ერთმა მწურავთაგანმა.

— მაგდენიც არაფერი.

— რატომ? კარგა ბლობა ადგილია!..

— ბლობა ადგილს კარგი გაკეთება უნდა...—ჩაერია იმათ ლაპარაკში ონოფრე.

— აბა, მე შენ გითხრა, ნათლი, რა ძალიან გაგიჭირდება ერთი ბაღა ადგილის მოვლა... მე და ჩემმა ღმერთმა, თქვენითანად შემკული ვენახი ჩვენ სოფელში ერთიც არავისი არ მეგულება... გეგონებათ, შილდელი პატარძალიაო...

— არ გამიჭირდება, მართალია, მაგრამ გული არ მიმიწევს... ვისი რა ოხერი ვაკეთო? რაა ჩემი?... ხრიოკი ადგილი ვენახად ვაქციე... რაც იქ ჯაგი და წარაფი ამოვადე, იმდენი დღეგძელობა შენცა და მეც ღმერთმა ნუ მოგვიშალოს... ჰო, მე და ჩემი, ღმერთმა!.. თორემ მამა შენსა ჰკითხე.

— აბა, ნათლი, შენ გარჯილობას რაღა თამასუქი უნდა?..

— ჰო, და ახლა-კი ვენახობ... ჩემი ნაოფლარი სხვას მიაქვს... რისთვისაო? რად უნდა დაეფლო წილი? ის-კი არ ეყო, რაც აქამდე წაილო?! მე ჩემი ვენახის მოსავალიც მეყოფა...

— ძან-კი დაგიტანებიათ, ნათლი, ხელი ამ თქვენი ვენახისთვის... ნაწაღლიც კარგათ არი... შაბიამანი ჯერ არც კი გადასვლია—გააწყვეტინა ონოფრეს სიტყვა მეორე მენავეთაგანმა და თანაც ფილოსაგან გაწვდილი ხელადა პირზედ-მიიყუდა. ეს ხელადა წამითი-წამ ხელიდან ხელში გადადიოდა და მთელი დღის განმავლობაში გარს მრავალჯერ ჩამოივლიდა ხოლმე.

— კაი ღვინო კარგმა წამლობამ იცის—სთქვა ონოფრემ იმ იერით, თითქო პასუხს-კი არ ეუბნებოდა მოლაპარაკეს, არამედ თავისთვის ამბობდა. მაგ წამლის ვალი დღესაც კისერზე მაწევს... იაფად არ დამისომს გარსუა... კაი-კაი ჭაშნიკებსაც ჩაისხამს თავის სამ ჩაფიანში...

— არა, ღვთისაგან დალოცვილი თავი იმასა ჰბმია, ვინც ეგ წამალი მოიგონა, აი!—წარმო-სთქვა თავის გაქნევით მესამე მწურავთაგანმა.—ნაწამლი ვენახი ისე გაირჩევა უწამლისაგან, როგორც კარგი კაცი ავისაგან. აი, თქვენი ვენახი ხო ჯერ კიდევ ისეა ამწვანებული, თითქო ახლა ყვაოდეს, ყურძენსაც წითლად და ყვითლად დაჟღაჟი გაუდის... აბა ახლა ჩეკურაანთ ეფრემას ვენახში მიბრძანდით... ფოთელი ისეა ჩაყვითლებული, ჩამქვარა, გეგონებათ ფაშანური კაციოა, ციებ-ცხელება რომ მოუქერს ხოლმე.

— ალბად, ღვთის მადლი კიდევ ტრიალებს ამ ქვეყნად, რომ თითო-ოროლა ამისთანა წმინდა

კაცი არ ილევა, თორემ რა გვეშველებოდა!!—
სთქვა ფილომ იმედით სავსე კილოთი.

— ეგ რა გინდათ? ახლა კიდევ სეტყვის წი-
მალი მოუგონიათ!—დაიძახა საბამ სახეზე ღიმილ
ამეტყველებულმა.—ამას წინად, მამი, თელავში
ქირაზე რო ვიყავი და უკან მოვდიოდი, — უცბად
ერთი ქუხილივით რაღაცამ დაიგრილა. რა ვქნა?
—გავიფიქრე ჩემთვის ე ცა მოწმენდილზე ქუხილს
რა უნდა მეთქი? ის იყო ეს ვიფიქრე, თუ არა
და, ქუხილმა კიდევ არ დაიგრილა!.. მოჰყვა და
მოჰყვა... გაუხედე ცას... გავარვარებული მზე ქვე-
ყანას ცეცხლს უკიდებდა... არ დაიჯერებთ, ცო-
ტა არ იყოს, ფერი მეცვალა კიდევ... ვიფიქრე,
იქნება სასწაული რამე იყოს მეთქი... ღვთის წყა-
ლობა თქვენა გაქვით, პირჯვარი მე ვიწერე... მერე
შაქრიანის ხიდზე მითხრეს—ეგა ზარბაზნებიაო...
ახლახან უდელის ზვარში დადგესო... ცა რომოი-
ლრუბლება, ზარბაზანს დაუშენენ და ღრუბელს
გაჰფანტავსო...

— მერე და, კაცო, იმ სიშორეთ რომელი
ზარბაზანი მიადწევს? — იკითხა ერთმა მწურავთაგან-
მა, რომელსაც კილოზედ უნდობლობა ეტყობოდა.

— ეგ ზარბაზნები შენ, გონი მოგლანდებია—
გამოეხუმრა ძმას ფილო.—

— მომლანდებია-კი არა, ჩემი ყურით გავი-
გონე...

— შენი ყურით ამას წინად ისიც გაიგონე,
მითომ ღვდლიანთ მართას საფლავიდან კენესა მოი-
სმოდაო, მაგრამ ვინ დაგიჯერა?!.

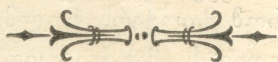
— კაცო! რაღა შენა გქონია ისეთი ყურთა
სმენა, რო ცისა და ქვეყნის ლაპარაკი—მარტო
შენ გეხმეიანება?!.

— აბა, თუ მაგითანა გულთმისანი ხარ, გა-
მოიცან მთვარე ვახშად რას მიირთმევს ხოლმე?—

ყველა ეს მიმართვა ისეთის დამცინავის კი-
ლოთი იყო წარმოთქმული, თანაც მთქმელნი ისე
უჭუტავდნენ საბას თვალებს და კბილებს დაკრე-
ჭით ეკითხებოდნენ, რომ იგი გატრიზავდა, აიმ-
ღვრა, მწყობრად დაწყობილი ამბავი ნახულისა
და გაგონილისა აერივ-დაერია და პასუხად იმის
მეტე ვერა მოახერხარა, რომ გააეზნებით დაიძახა:
— ეჰ, რა დროს ეგ არის, ღარში ყურძნის წვენმა
იკლო, ფეხი მაგრა დაჰკარით... გვიანდება!..

ი. ელეფთერიძე.

(შემდეგი იქნება.)

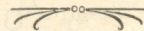
ს ო ნ ე ტ ი.

—
ჭკერფანო,
ნარჩხად აღზრდილო,
სურნელფანო,
უცხო ევაფილო; —
ტანჯვა, გაება შემიმსუბუქე!..

* *
ურჯავ-ნადგელო,
ჭანგო მკენესარევე,
ფანების ქსელო,
ტრემლო მდუღარევე; —
ცად ამამდლე... გამომიშუქე!..

* *
ჩემო კეთილო,
ქნარო ფობლო,
ჩამოკვეთილო
ვერხვის ფათოლო; —
შენი დიმილი, ბუდკრულს მახუქე!..

ი. გრიშაშვილი.

მ ი ნ ი ა ტ ი უ რ ე ბ ი.

I.

მოწყენილი ანგელოზი.

უფალმა განდგომილი ანგელოზი სძლია და
თავდაყირა გადმოაგდო ციდან. ჩამოვარდნის დროს
გაშავდნენ და ფრთები შეერუჯათ. თვით სატანა
სალი კლდის ძირას დაეცა. დაღლილ-დაქანცული
და შეურაცხყოფილი ბორბოტი სული, სიძულვი-
ლითა და ჯავრით სავსე, ჩაფიქრებული იჯდა და
ათასნაირ ხრიკს იგონებდა საშინელ შურისძიები-
სას.

შინდორში ერთი პატარა და თეთრი ანგელო-
ზი გამოჩნდა. ქვეყნიდან ზეცად მიჰქონდა შენანი-
ება ცოდვათა და უმანკოთა სული.

ესეც ერთი უბრყვილო მსხვერპლი ნაბრძანები
უმანკოებისა! — დაცინვით ჩაილაპარაკა სატაველმა.

ანგელოზი მიუახლოვდა კლდეს და ფრთა
გაჰკრა. კლდე შეიწია, გამოიქვაბა და ადგილი მის-
ცა ანგელოზს მოსასვენებლად. ანგელოზმა ფრთა
შეიკეცა, კლდეში გამოჰკრილ სარეცელზე წამოწვა
და პატარა ნათალი ფეხები ნიავს მისცა გასაგრი-
ლებლად.

სატანა დიდხანს უყურებდა ანგელოზს; შუბლ-
ზე ნაოქი გაეხსნა; სახეზე სიამოვნებამ და სათნოებამ

გადაჰკრა; პირისახეზე სიმკაცრე, შური და სიძულვილის კვალი დაეკარგა.

საღს კლდეს მიადგა რაღაცა ძალით წინაძლოლილი.

— მშვენიერო, ვხედავ და ვტკბები; ვეკრეტ და სიახლოვეს ვნატრულობ!

ანგელოზმა პასუხი არ გასცა.

სატაველმა ასწია ხელები, მაგრამ ძლივს მისწვდა ფეხებს; თავს ძალა დაატანა, თ იებით ჩაებოტინა კლდეს, აიწია და სარეცელზე ახტა. ანგელოზი არ შეინძრა და წინანდებურათ ნიდაყვზე წამოწოლილი ოდნავ წყრომის ბურუსით მოცული ჩამოიყურებოდა ქვევით.

— მშვენიერო, ფეხთ მინდა მხოლოდ გეამბორო! — შეევედრა ბოროტი სული.

ანგელოზმა პასუხი არ გასცა.

სატაველმა რამდენჯერმე მძლავრათ დაჰკრა მუშტი კლდეს და საფეხურები დაიმზადა.

როგორც იყო მისწვდა და ფეხებს ტუჩებით შეეხო. იმავ წამს ანგელოზმა წამოიწია, კლდის წვერზე ავიდა და იქ უფსკრულის ნაპირად ისევ ნიდაყვზე წამოწვა. პატარა, ნათალი ფეხები უფსკრულისკენ გადმოეგდო საგრძობლად.

— რათ გამირბიხარ? ცოდვილი ვარ, მაგრამ შენთვის მორჩილი, უწყინარი და ნაზი მსახური ვიქნები. ნუ გამირბიხარ! — სატაველი ახტა და ერთი თვალის დახამხამებაზე ანგელოზის გვერდით გაჩნდა.

— ხომ მოვედი, ღვთის ბძანებაც ვსმლიე — ვერ ახვიდე ზეცათას — შენთვის ყველაფერს ვიქმ, ყველაფერს მოვახერხებ!

ანგელოზს სურდა გაფრენილიყო; სატაველმა მოასწრო და მარცხენა ხელი მარჯვენა ფრთის ძირში წაატანა.

ერთს ხანს ასე დაფრინავდნენ ცის კამარაში.

— გამიშვი ხელი! — ოდნავ წყრომით ჩაიფუჩუნა ანგელოზმა — თორემ უფალთან მივიღივარ და ვეღარ გადაურჩები — საშინელებას მოგივლენს სასჯელად.

— ოღონდ შენთან ვიყო, ოღონდ შენთან, ერთის წუთით მაინც, და მერე რაც მოხდეს, მოხდეს! ხმის კანკალით ჩასჩურჩულა ანგელოზს გულში და სატაველმა მარჯვენა ხელი ანგელოზის მარცხენა ილღის ქვეშ ამოუტარა და ყელზე მოხვია.

— შენ ნამეტანს თავხედობ, ბოროტო სულო!

— გაწყრა ანგელოზი და ცის კამარაში შეტრიალდა. — აქ ჩვენს ქვევით ზღვაა, და შიგ გადაგადგებ.

— ვერ მომიშორებ! ან რათ მიშორებ? რა მოგეღის იქ? საკმევლის სუნი, უფლის დიდება და ფრენა, მუღმივი, განუწყვეტელი ფრენა. ვინ დაგი-

დგამს ჩემსავით ცალკე ტახტს ადამიანთა გულისაგან, ვინ შემოგწირავს სიტკბობებს ქმუნებისას და სიხარულისას? ვინ გიძღვნის განშორების ღიმილს და შეხვედრის ცრემლებს? მე, მე, მარტო მე! იქ ბებრუცანა ღმერთი ყველაფერს შენგან მოითხოვს, მე კი ყველაფერს შემოგწირავ: შურისძიების იმედს, ამპარტავენებას, სიკვდილ-სიცოცხლეს.

— ცოცხალი თუ ვერ მოგიშორებ თავიდან, მაშ, ზღვის ტალღებს მეც შევერევი და იქ ცხედრები მაინც გავითიშებით.

— არა, არა! — სასოწარკვეთილებით წამოიძახა სატანამ — ისევ მე დავიღუპო, ოღონდ შენ იყავ ცოცხალი და ბედნიერი! სატაველმა ხელი გაუშვა ანგელოზს და ტყვიასავით წავიდა ზღვისკენ, ჩავარდა ზღვაში, ერთხელ კიდევ გამოჩნდა და დაიკარგა.

უკანასკნელ წამებშიაც თვალ-წინ ედგა მშვენიერი, სათნო, მშვიდი სახე თეთრის ანგელოზისა და ბედის უმაღური ისევ ანგელოზს ლოცავდა. ზღვის სივრცეში სატაველს ხელი სტაცეს სირინოზებმა და გადაარჩინეს: ხვევით გააშრეს, კოცნით მოარჩინეს; წამლათ გული უძღვნეს; სიმღერით და ცეკვით გაარაეს. სატაველი გიჟურის სიმხურვალით აძლევდა პასუხს: კისერზე იხვევდა მათ თმას; ყელი ყელს გადაქდობილი, ჩახუტებული იმღეროდა, იკლაკნებოდა მწველის აღის გასაგრძობლად, მაგრამ ისევ და ისევ ანგელოზზე ფიქრობდა, ისევ და ისევ ანგელოზი უდგა თვალ-წინ.

— ის ყოფილა წმინდა, ის ყოფილა წმინდა! — გრძნობს ანგელოზი. ის ყოფილა წმინდა; სიყვარულით, თავდადებით სავსე და არა მე — ფიქრობს ანგელოზი.

მე ვარ გულქვავი და მაცდური — ამბობს ანგელოზი და ვერ ბედავს, რომ სატაველს მიუახლოვდეს, ჩაეკრას და ჩაეკონოს.

ამიტომ არის ანგელოზი მუდამ მოწყენილი; ის გლოვობს წმინდა სატაველის დაშორებას, იმის დაკარგვას და ინანიებს თავის ცოდვებს.

სატაველს ძველებურათ გულში უზის ანგელოზი; ახლოს კი ვერ ეკარება, რადგან ეშინია, ჩემმა მიახლოვებამ თავი არ გამოამეტებინოსო და ბოროტებაში ფლანგავს წმინდა სულს, წყვდიადში აქრობს ღვთაებრივ ნაპერწკალს, სხვათა სამაცდუროთ ხარჯავს უზენაესს ნიქს. დიახ, ბოროტი სული თავგანწირულისა და გულქვავის ანგელოზისთვის ძველი ამბავია და ახალი თქმულება.

ზინაური მინოხილვა.

ჩვენი ცხოვრება იმდენად დუხჭირი და აუტანელია დღეს, რომ ყოველი გაზეთი თუ ჟურნალი უნებლიედ ათ ამბავში ერთს სასიამოვნოს და გულის გამხარებელს ვერ მოგვაწვდის. მაგრამ ცხოვრებას კაცი ვერ გაექცევა. საჭიროა ყოველი ის, რაც გვაწუხებს, სულს გვიხუთავს და ცხოვრების გზას გვიკრავს, აღვნიშნოთ, გავითვალისწინოთ. მით უმეტეს, რომ არაფერი ისე არ აერთებს ადამიანებს, როგორც ურთიერთი შეგნებას გაჭირვებისა, შევიწროებისა.

სამწუხარო ფაქტებს იძლევა ჩვენი ცხოვრება ხალხის უპატრონობის შესახებ. „სოფელი ვნახე უძაღლო, შიგ გავიარე უჯოხოვო“, სწორედ ეთქმისთ იმ პირთ, რომელთაც თითქოს წესიერების დაცვა აქვთ ჩაბარებული, მაგრამ ხშირად ყოველივე წრეს გადადიან. იყო დრო, როცა სოფელი თვითონ უსწორდებოდა თავის დუხჭირს შვილებს, ზოგს ასწორებდა დარიგებით, სიყვარულით და შეწყნარებით, ზოგსაც აძევებდა თავის წრიდან, ასე თუ ისე შემაწუხებელ და შემავიწროებელ პირებისაგან თავს იცავდა. მაგრამ დღეს ხალხს იარაღი ჩამოართვეს. ამჟამად, თუ შენ უიარაღო ხარ, შენზე კი იარაღით მოდის ვინმე, უღონო იქნები თავი დაიცვა და უნებლიედ შეუსრულდები ყოველივე მოთხოვნას. მაგრამ ეს მარტივი სიცხადე არაა იმათთვის ქეშმარიტება, ვინც კარგად უნდა იცოდეს იარაღის ძალა. ხოლო ამ მარტივი აზრის უარყოფა კი იწვევს მთელი სოფლების დარბევას, სადაც დამნაშავე და უდანაშაულო ერთმანეთში არეულია. წარამარა მართალი ხალხის დარბევა კი გარდა იმისა, რომ ქონებრივად აძაუნებს ხალხს, კანონის და წესიერების შეგნებასაც არამც თუ ხელს არ უწყობს, პირიქით პირველი მისი მომსახურება, რაც არა სასურველი უნდა იყოს იმათთვის, ვინც ხალხის დაცვას ჩემობს და ვისაც წესიერების დაცვა აბარია.

უბედურ სოფელ ჯურუყვეთს ყავდა ერთი წვერი, რომელიც ვიღაც ყაჩაღებმა მოკლეს. სოფელს შეეძლო ექვით ვინმე დაესახელებია, მაგრამ მკვლევების შეპყრობა კი მაშინ, როცა ეს მკვლევები თავიდან ფეხებამდე შეიარაღებული დათარეშობენ, ხოლო ხალხი უიარაღოა შეუძლებელი საქმეა. ძნელია ხალხს დავსწამოთ ამ პირების დამალვის სურვილი, რადგან ვინც სოფელს არ ინდობს და განსაცდელში აგდებს, ისიც დასანდობი არ არის. მაგრამ ხელად გაჩნდა საერთო სასჯელი, დატანჯვა, რომელიც ჩვენ-

ში ჩამომვრებ სენად გადაიქცა. და აი ისედაც შიმშილის პირზე მიმდგარი სოფელი სულ გადატაკებამდე მიიყვანეს. ნუ თუ ასე ადვილი გასამეტებელია ხალხი და ასე ადვილი უნდა იყოს მისი დამცირება და მიწასთან გასწორება?

მომხდარა ფრიად სამწუხარო ამბავი ხაშურშიაც. ვიღაცას მოუნდომებია მთავრობის მამასახლისის მოკვლა. აქ სრულიად არ ვეხებით ბ. მამასახლისის პიროვნებას. ხოლო ერთი საჭიროა ვიცოდეთ: ვინც მისი მოკვლა განიზრახა, ის ხალხისთვის კაინია, რადგან ხალხს მისი საქციელით საოცარი უბედურება დაატყდა თავს. საზოგადოდ საჭიროა, თუ კიდევ ვინმე მოიპოვება, ვინც ამართლებს ასეთ ვაჭბატონების საქციელს, დავემოთ ისინი. ეს მოთარეშე ვაჭბატონები თვითონ სადმე საფრიდან ერთს თოფს გამოისვრიან და მერე მთელ სოფლებს გაათრებულ და პასუხის გეზას მოკლებულ პირებს აძლევენ ხელში. ეს პირნი არამც თუ უსარგებლონი, მაგნი და ხალხის გამკაცებელი არიან, მეორე მხრით ეს სრულიად არ ამართლებს ჩაფრების თავგასულობას და მათ მიერ რამდენიმე სოფლის დარბევას. მაინც საოცარია სოფლის ამბავი. ჩვენ შემთხვევა გვქონდა ამ მოკლე ხანში ორმოციოდე სოფელი დაგვეთვალისწინებია და ვერსად სოფლის მოხელე ისე ვერ ვნახეთ, რომ ხელში მათრახი არ სქეროდა. ნუ თუ წესიერების ემბლემად მათრახი გადაიქცა?

* * *

ყველაფერი შეიძლება კაცმა აიტანოს, მაგრამ დაბრძოლება კი მეტად ძნელი ასატანია. და განა შეიძლება ამაზე უფრო დაბრძოლება, როცა ქართლის შუაგულში სოფელ თიღეში სასულიერო მთავრობა მღვდლად არა ქართველს ნიშნავს? საოცარია! ამ მიყრუებულ სოფელში სწირავენ არა მცხოვრებთა, ენაზე, არა იმ ენაზე, რომელზედაც ორი ათასი წლის განმავლობაში ხალხს წირვა ესმოდა, არამედ თვითონ რუსებისათვის ძნელ გასაგებ სლავიანურ ენაზე, ეს ამბავი გაზეთებში სწერია, მაგრამ ძნელი დასაჯერებელია, რომ ჩვენი დაბრძოლება ასე შორს წასულიყო.

* * *

ჩვენთვის ყველასთვის ცხადია, რომ დღეს საქართველოში მიწის დიდი სივიწროვება. კავკასიონის ხევ-ხუეებში მცხოვრებნი მწირ ნიადაგის შემცქერალები ხელოვნურადაც აჩერებენ გამრავლებას. თუ მთელი საფრანგეთი ფეხზე დააყენა ასეთმა მოვლენამ, მარტო ჩვენ უპატრონონი და თავის პატრონობის საშეაღებლად მოკლებულნი იძუ-

ლებულნი ვართ უგზო-უკვლოდ დავრჩეთ. მთელ იმერეთში ხალხს სივიწროვე სულს უხკთავს. იქამდის მივიდა საქმე, რომ რაჭაში ხრიოკი ქედები, რომელიც შეიძლება დღეს თუ ხვალ მეწყერის მსხვერპლი გახდეს, 700—1000 მანეთად ფასობს ქვევა. ყოველგვარი უფლება გვეუბნება, რომ თუ სადმე საქართველოს ტერიტორიაზე ცოტა თავისუფალი ადგილი დარჩენილა, ის ჩვენს მეტს არავის ეკუთვნის. მაგრამ უფლება დაუცველად ტყუილი ოცნებაა. და აი კიდევ ჩვენი უმაჟულოდ დარჩენილი გლეხი სასოწარკვეთილებას ეძლევა, ხოლო უკვე დაიძრა ჩვეულებრივი ტალღა ჩვენი მამულების დასაჭერად. მოდიან ბორჩალოს მახრაში, შირაქში და ყოველგვან, სადაც კი ცოტაოდენი მამული დარჩენილა. ჩვენ კი გულზე ხელი უნდა დავიკრიბოთ, მაგრამ როდემდის?

*
**

ყოველ დღე გვესმის, რომ ამა თუ იმ კუთხეში, პატარა დაბებშიაც ან დააარსეს, ან აპირებენ დაარსებას პროგიმნაზიების, გიმნაზიების და რეალურ სასწავლებლებისა. გორში გაიხსნა პროგიმნაზია, სურამმა და ხაშურმა დააარსეს კერძო პროგიმნაზიები, თელავი და სიღნაღი დიდ ცდაში არიან, რომ პროგიმნაზიებს ელირსონ, მთელ გურიაში ფულს აგროვებენ, რომ რეალ. სასწავლებელი დააარსონ. პირველი შეხედვით ასეთი ფაცა-ფუცი და გატაცება თითქო საზოგადო ვითარებითაა გამოწვეული. მაგრამ თუ კაცი ღრმად ჩაუკვირდება საქმეს, მისთვის ცხადი იქნება, რომ ასეთი გატაცება გამოწვეულია ჩვენი მოუშადებლობით. ყოველი საზოგადოებრივი საქმე სიოთხოვს გარემოებათა გათვალისწინებას, შესწავლას და პირობათა მიხედვით მოქმედებას. ჩვენდა სამწუხაროდ, ვინც დღეს ჩვენ საზოგადო საქმეებს სათავეში უდგანან, ისინი ნაკლებ უკვირდებიან ჩვენ ცხოვრებას და უფრო სახელის მოსახვეჭად ცდილობენ ნაკლებ დაბრკოლების გზით იარონ, მაშინ როდესაც ჩვენი ცხოვრება სულ სხვას მოითხოვს. მრავალგვარ საზოგადოებრივ ცვლილებასთან ერთად ჩვენში დაიწყო დიდი ეკონომიური ცვლილება, რომელიც იმით გამოიხატება, რომ რაც ძველად კარჩაკეტილ ცხოვრების დროს მეურნეობის უმთავრეს დარგად ითვლებოდა, ის დღეს ადგილს უთმობს სხვა დარგებს, რომელნიც უფრო შეეფერებიან ჩვენს ბუნებას და მეტ სარგებლობას უქადიან ხალხს. კახეთი თან-და-თან აფართოვებს მეღვინეობის მოედანს, ქართლში თან და თან ვრცელდება ხილის მოშენება, იმერეთში მევენახეობა და მეებრეშუმეობა, აჭარასა და გურიაში სიმინდს ისე გულს აღარ უდებენ, მოჰყავთ

თამბაქო, აბრეშუმი, შეუღდენ ჩაის და დაფნის პლანტაციების გაშენებას. ერთი სიტყვით ხალხი დაადგა უნებლიედ, ბრმად იმ გზას, რომელიც მის ეკონომიურ გაძლიერებისათვის ერთად ერთი გზაა — ეს გზაა უმაღლესი კულტურის შემოღება. მაგრამ ასეთი კულტურის შემოღება საზოგადოდ ძველის უარყოფა და ახალ გზაზე დადგომა, უმდაბლესი საფეხურიდან კულტურის უმაღლეს საფეხურზე ფეხის მონაცვლება მოითხოვს ცოდნას, განვითარებას; ხოლო სად ვიპოვოთ ეს ცოდნა? სად არიან ის მომზადებული მეურნენი, რომელნიც ხალხს გზას უნდა უკვალავდენ? სად არიან ის ადებ-მიცემობის ცოდნით აღჭურვილი პარნი, რომელნიც ხალხს ჩარჩების თავგასულობისაგან უნდა იხსნიდენ და ბაზრისაკენ გზას უჩვენებდენ? გასაკვირვია: მეურნეობის ქვეყანა მეურნეობის შესწავლას გაუბრძის. ამ უკუღმართმა მოქმედებამ, რომელიც სრულიად არ შეეფერება ჩვენს ცხოვრების პირობებს, დღემდის დიდი ვნება მოგვიტანა და თუ არ უარვყავით დროზე, კიდევ ბევრს დაგვარკოლებს. ჩვენში სასწავლებელი არსდება მხოლოდ როგორც მომავალ მოხელეების ქარხანა. ამნაირად ინტელიგენცია და მოხელე ჩვენში სინონიმაა. მოხელეობა, რომელიც ევროპის ქვეყნებში ერის ჩვეულებრივ და უმდაბლეს დარგად ითვლება, ჩვენში ფრიად საპატიო საქმედ გადაიქცა, ასე რომ უბრალო კოლეჯის რეგისტრატორი, რომელიც უშინაარსო ქალაქში დღევს ჯღაბნის, მაგრამ რომლის შუბლი შემკულია კაკარდით, გვერდზე გადახედავს ვაჭარს ან მეურნეს, შემომხედვით ბიჭი ვარო. მეურნეობამ, რაც ხალხს კვებას, პატივისცემა დაჰკარგა, ამით თავისუფალ პროფესიას გზა შეეკრა და მოსამსახურეთა ფსიხოლოგია, ფსიხოლოგია მორჩილებისა და მცონარეობისა ინტელიგენციის ფსიხოლოგიად გადაიქცა. სოფელი უხალხოდ დარჩა, ვაჭრობას ცოდნა არ აცხოველებს. ამისი საუკეთესო მაგალითი. დღეს რუსეთში აარსებენ ასეთ ტიპის სამეურნეო სასწავლებლებს. კარგად დაყენებულ მეურნეობის პატრონს მთავრობა აძლევს საკმაო სუბსიდიას და ამ მზა-მზარეულ მამულში აარსებს სამეურნეო სასწავლებელს. ჩვენშიაც მოინდოქეს ასეთი სასწავლებლის დაარსება, მაგრამ წარმოიდგინეთ არსად ამოჩნდა ისეთი კერძო მესაკუთრის მეურნეობა, სადაც ასეთი სკოლის გახსნა შესაძლებელი ყოფილიყო. აი სადამდინ მიგვიყვანა მოხელეობის ქარხნებით გატაცება! ახლა მაინც დროა ცოტა გონს მოვიდეთ, დაუფიქრდეთ მომავალს და ათი პროგიმნაზიის მაგიერ ერთი კარგი სამეურნეო ან კომერციული სასწავლებელი დაეაარსოთ. ყველაფერს

საზღვარი აქვს, მარტო კაკრდოსნებით ხომ არ ვიცხოვრებთ? საქიროა ისეთ ცოდნას მოგვიდოთ ხელი, რომელიც ქმნის და არა მხოლოდ ნთქავს. საქიროა ჩვენი მოღვაწენი ჩაუფიქრდენ საქმეს და ჩვენი ცხოვრების პირობების მიხედვით იმოქმედონ.

*
*
*

არ გვეყო, რომ ქართველობა სარწმუნოებრივმა სხვა-და-სხვაობამ დააქუცმაცა. ახლა მაჰმადიან ქართველებს ეუბნებიან, თქვენ ქართველები არა ხართო, ქართული წერა-კითხვა არ უნდა ისწავლოთო, გაგონილა ასეთი ძალ-დატანება? ქობულეთელი ან აქარელი ქართველი არაა? მაშ ვინაა, ბრძანეთ? სწორედ რომ აუტანელია ასეთი მოპყრობა. საქიროა თვით შეგნებულმა მაჰმადიანმა ქართველებმაც ხმა ამოიღონ და ამ ბარბაროსულ მოქმედებას გზა შეუკრან.

*
*
*

ამდენ უსიამოვნო ამბავს გვსურს ერთი პატარა ამბავი მაინც დაურთოთ, სადაც ჩვენი კულტურული არსებობის გამოჩენილება სჩანს. ბაქოელი ქართველობა კარგა ხანია თვალსაჩინოდ მუშაობს ჩვენ კულტურულ ცხოვრებაში. მაგრამ მას შემდეგ, რაც იქ დაარსდა წ.-კითხვის საზოგადოების განყოფილება, იმედია, ეს მუშაობა უფრო სისტემატიური და კიდევ უფრო ნაყოფიერი იქნება. ამის ნიშნებს უკვე ვხედავთ. უკვე დააარსეს პირველ დაწყებითი სკოლა, რომელიც მეტად საქირო იყო გადახვეწილ ქართველობისათვის. ეუსურვოთ წარმატება და განვითარების გზაზე მსვლელობა.

ქართულ სამართლის ისტორია.

პირველი ნაწილი (VIII—XII) ს.

თავი I.

ქართულ სამართლის წესდებები.

ქართულ სამართლის უძველეს ძეგლად ჩვეულებრივ მეფე გიორგი V-ის „ძველის დადება“ ითვლება; რასაკვირველია თვით განსვენებულმა დ. ბაქრაძემ კარგად იცოდა და გრძობდა, რომ საქართველოში ამ სამართლო წიგნის წინადაც უნდა ყოფილიყო სამართლის ძეგლები (იხ. Сборникъ законовъ груз. царя Вахтанга VI, ა. ფრენკელის გამოცემა, დ. ბაქრაძის რედაქტორობით, გვ. 81, 112, შენ.), მაგრამ ამ გვარი ძეგლები მას დაკარგულად მიაჩნდა. გასაოცარი ის არის, რომ

ვერც ათაბაგ ბექა და აღბუღას სამართლის წიგნს, რომლის მე-99-ე მუხლში სწორედ იმ უძველეს, გიორგი ბრწყინვალეს წინადროინდელ კანონების დასაწყისისია შენახული, მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიკოსი და თავის შენიშვნაში იგი ამბობს, ამ მუხლის აზრი ისააო, რომ სასამართლო წიგნები ძველ მეფეების დროსაც უწერიანო, მათის ბრძანებითა და სამღვდელოებისა და საერო პირთა თანამშრომელობით, და თვით აღბუღასაც ხელთა ჰქონია ამ გვარი ძველი კანონებიო (idib. გვ. 117, შენ.); არც განსვენებულს ნიჭიერ მკვლევარს ნ. ურბნელს მიუქცევია მე-99-ე მუხლისათვის ჯეროვანი ყურადღება და აღბად იმიტომ, რომ იგი ათაბაგ აღბუღას დადგენილ სასამართლო წიგნის ნაწილად მიაჩნდა (იხ. ნ. ურბნელის „ათაბაგნი ბექა და აღბუღა და მათი სამართალი“, გვ. 267-8.). ქვემოთ ჩვენ ვეცდებით დავამტკიცოთ, რომ საქართველოში კანონები არამც თუ გიორგი ბრწყინვალეზე წინადაც არსებობდა, არამედ რომ ამ კანონების ერთმა ნაწყვეტმა ჩვენ დრომდის მოაღწია კიდევ. თვით გიორგი V-ე თავის „ძველის დადებაში“ პირდაპირ ამბობს, რომ იმის წინადაც საქართველოში არა ერთი და ორი სასამართლო წიგნი ყოფილა და თვით მასაც ხელთა ჰქონია, როცა მთიულებს კანონებს უწერდა; ვალის თაობაზე მაგალითად იგი სწერს: „ვალის საქმე ასრე გავაჩინეთ: სარგებელი არც ქართველთ რჯულთა სძესთ წესად რომე აიღონ, არც სხვათა რჯულთა უწერიანო (წ მე); შემდეგ ათაბაგ ბექა და აღბუღას სამართლის წიგნში ნათქვამია: „აწყვერისა და საფარისა, ვითა ძველიდგან ყოფილიყო, არცა დიდსა მეფესა მოეშალა და ჩვენ გაღანამცა, აგრევე დავამტკიცეთო (იხ. ჩუბინაშვილის ქართ. ქრისტომატია, 1863 წ. გამოც. გვ. მე-208—9); აქ დიდ მეფედ, რასაკვირველია, გიორგი მე-V-ე ბრწყინვალეა წოდებული და აწყვერ—საფარის განსაკუთრებულ სამართლის უფლება მა'ასადამე იმაზე წინად „ძველიდგანვე“ ყოფილა დაწესებული; თუ კი ამ ეპისკოპოსებისათვის განსაკუთრებული სასამართლო წიგნები უბოძებიათ, განა დასაჯერებელია, რომ მთელი სამეფო, დანაჩენი მცხოვრებნი და უმრავლესობა უკანონოდ ყოფილიყო?

მაგრამ რომ გიორგი ბრწყინვალეზე წინად საქართველოში საკუთარი სასამართლო წიგნი არსებობდა, ამას თითქმის დამტკიცებაც არა სჭირია, იმიტომ რომ თვით ამ კანონების ნაწყვეტს, როგორც ზემოდ იყო აღნიშნული, ჩვენ დრომდისაც მოუღწევია: იგი შეტანილია ბექა და აღბუღას სა-

სამართლო წიგნში; მე 99-ე მუხლი შეიცავს სწორედ ამ გიორგი მე V-ეზე წინააღმდეგ კანონების დასაწყისს:

„სახელითა ღუთისათა დაიწყების საღმთო გაჩენელი*) პირველად დავითიან ბაგრატი კურაპალატი და აღმაშენებლისა მეფეთ მეფისა ბრძანებითა და მერმე ეპისკოპოზთა, დიდებულთა და აზნაურთა და ჭკვიანთა კაცთა მეფეთა წინაშე ერთბამად გაჩენილი განგებითა ღუთისათა: „ვინცა ს ბჭოდ სჯდებოდეთ და მართალსა საჩივარსა მართლად მოიხსენებდეთ თქუენტა გულთა შიგან ღუთის შიში უნდა დაიჭიროთ და არავის სთნიოთ,— არა მამასა და დედასა, არა ძმათა და მეყვისთა არას ქრთამის ქადებისათვის არადარა, მართალი სამართალი უნდა გააჩინოთ“-ო.

ვინც ამ მე 99-ე მუხლს წინამავალ მუხლების შემდეგ გულდასმით წაიკითხავს, რასაკვირველია შეატყობს, რომ აქ რაღაც სხვა კანონის ნაწყვეტი იწყობა, რომელსაც §§ 96, 97 და 98 თითქმის არავითარი კავშირი არა აქვს: მე 96-ე მუხლში იმ სასჯელზეა ლაპარაკი, რომელიც უნდა გადაახდებინონ „თუ ვაჭარი მოჰქლას ვაჭარმან თუ სხვამან ვინგინდამ“, ხოლო § 97 გზას მიმავალ ვაჭრის გაცარცვას შეეხება, მე-98-ე მუხლში-კი ახსნილია, თუ როგორ უნდა გაასამართლონ, როცა დარბაზის კაცს „კაცი“ წაუვა; ამას ზედ მოსდევს მე-99-ე მუხლი, რომელიც სრულებით მაჟღერდნელად ისეა დაწერილი, როგორც იწყობენ ხოლმე თავიდან რომელსამე განაჩენს—„სახელითა ღუთისათა დაიწყების“ და სხვა; შემდეგ თვით ამ მუხლში ნათქვამია, რომ იგი ბაგრატი კურაპალატის „ბრძანებითა“ და „ეპისკოპოზთა, დიდებულთა აზნაურთა და ჭკვიანთა კაცთა მეფეთა წინაშე ერთბამად გაჩენილი“ა; მაშასადამე არც ათაბაგს ბეჟას, არც აღბუღას ამ სამართლის წიგნთან არაფერი ჰქონია საერთო; ერთმაცა და მეორემაც თავიანთი კანონები თავიანთ სახელით გამოსცეს და საქართველოს მეფე არ მოუხსენებიათ; მე 99-ე მუხლში-კი არც ბეჟა, არც აღბუღა კანონმდებელად მხსენებულნი არ არიან; ერთი სიტყვით, § 99 სხვა სასამართლო წიგნიდან არის ამოღებული და იმ წიგნის შესავალს თავს წარმოადგენს. ეს სასამართლოს წიგნი ბაგრატი კურაპალატის ბრძანებით შეკრებილ უმაღლეს სამღვდლოების, დიდებულ აზნაურებისა და ჭკვიან კაცების „მეფეთა წინაშე ერთბამად გაჩენილი“ა. ხოლო რაკი თვით ამ ნაწყვეტში თარიღი ნაჩვენები არ არის, ამ სამართლის ძეგლის შედგენის დრო უნდა დაახლოვებით გამოვარკვიოთ;

*) დედანი აქა-იქ გაფუჭებულია და ჩვენ ვასწორებთ.

მე-XV-ე საუკუნის პირველ ნახევარში, როდესაც ათაბაგი აღბუღა ცხოვრობდა საქართველოში, მეფედ ბაგრატი არა მჯდარა; მე-XII-ე საუკუნეში-კი 1360—95 წლებს შორის მეფედ იყო ბაგრატი მე-V-ე დიდი; მაგრამ მას კურაპალატობის პატივი არა ჰქონია. სასამართლოს წიგნის გამომცემელი უეჭველია სხვა ბაგრატი უნდა ყოფილიყო. საზოგადოდ საქართველოს მეფეები დავით აღმაშენებლის შემდგომ კურაპალატობასა და სხვა ბიზანტიურ სახელმწიფო საპატიო სახელებს აღარა კადრულობდნენ; ამის გამო ცხადია, რომ ზემო აღნიშნული სასამართლო წიგნის კაკონმდებელს, დავით აღმაშენებელზე წინად უნდა ემეფნა; ამასთანავე მე-XI საუკუნიდან მოყოლებული მე-XV-ე საუკუნემდე ბაგრატი V დიდის გარდა არც ერთს საქართველოს მეფეს სახელად ბაგრატი არა რქმევია. მე-XI-ე საუკუნემდე სამი მეფე იყო ბაგრატის სახელით: ერთი ბაგრატი II, მე 5 სახელად რეგვენად წოდებული (958—994), შემდეგ ბაგრატი მე-III-ე (980—1014) და ბაგრატი მე-IV-ე (1027—72); სამართლის წიგნის შედგენის მოთავედ შეუძლებელია ბაგრატი მე-II-ე ყოფილიყო, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ იგი კურაპალატი არა ყოფილა, მეორე იმიტომ, რომ რეგვენს ცოტა არ იყოს არც კანონმდებლობა შეჰფერის; რჩება მაშასადამე ბაგრატი მე-III-ე და ბაგრატი მე-IV-ე; ორივეს კურაპალატობის პატივი ჰქონდათ, პირველს ეს პატივი თვითვე ბიზანტიის კეისარმა ბასილიმ მისცა (სუმბ. ქრკა. 3 ქკა 65), ხოლო მეორემ ითხოვა თავის დედის პირით და მიიღო კიდევ კურაპალატობა (მარ. დედ. ქრ. ცხ. 256 და ქრ. ცხ. 421); მაშასადამე ზემოაღნიშნული კანონები იმ სამ ბაგრატების შორის ან ბაგრატი მე-III-ეს, ან არა და ბაგრატი მე-IV-ეს უნდა გამოეცა. ბაგრატი I კურაპალატზე ჩვენ აქ განგებ არას ვამბობთ და ჯერ იმის გამოვარკვევა ვცდურს, თუ რომელს ბაგრატს,—მე-III-ეს, თუ მე-IV-ეს,—მეტი უფლება აქვს კანონმდებელად აღვიაროთ, ხოლო ამის უკმდგომ ბაგრატი I-ის კანონმდებლობასაც შევეხებით.

მემატთანე მოგვითხრობს, რომ ბაგრატი მე-IV-ის დროს „ქუეყანასა დაწყნარება არა აქვნდა. ეკლესიანი, გლახანი, აზნაური ვერ იკითხებოდეს“ (მშმ დღეს ქცა 278) და გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრებიდანა სჩანს, რომ ეს მემატია-ნეს ცნობა სრულიად სამართლიანი ყოფილა; ცხოვრების ავტორი, რომელიც მთაწმინდელ მამის მოწაფე იყო, მოგვითხრობს, რომ გიორგიმ, საქართველოში ჩამოვიდა თუ არა, „პირველად ყოვლისა აღლესა მახვლი მხილებისა“ ბაგრატი მეფის წინა-

აღმდევ და სხვათა შორის ეტყოდა მსჯავრთათვის და სამართალთა სამეფუფოთა, რათა უსჯიდეს ობოლთა და ქურივთა... და რათა არა მისდევდეს სასწორსა სიმართლისასა, დიდისა გინა მცირისა“ო (ც^ა გ^ი მთ^აწ^ად^ა 321); ერთი სიტყვით საისტორიო წყაროები ერთხმად მოწმობენ, რომ ბაგრატ მე-IV-ის დროს სამართალი განსაკუთრებით დაცემული და შელახული ყოფილა და არც საფიქრებელია, რომ ასეთ მეფეს სასამართლოს წიგნის შედგენით თავი შეეწუხებინა; ბაგრატ მე-III-ის შესახებ-კი მატიანეში პირიქით ნათქვამია, რომ „არავინ გამოჩინებულ არს სხუა მსგავსი მისა დიდებითა და ძალითა და ყოვლითა გონებითა, ეკლესიათა მაშენებელი რყო, გლახაკთა მოწყალე და სამართლისა მართლად მომქმედი ყოველთა კაცთათვის“ო (მ^მ დ^ფს ქ^ცა. 246); რაკი ისტორიკოსი ბაგრატ მე-III-ის მართლმსაჯულობას განსაკუთრებით აქებს, უეჭველია ამ მეფეს სამართლის საქმისათვის სხვებზე მომეტებით უზრუნვია და გაუკეთებია კიდევ; სწორედ ასეთს ხელმწიფეს შეეძლო შეეკრიბა სამღვდლოება, დიდებულნი, აზნაურნი და „ქკვიანი კაცნი“ სამართლის წიგნის შესადგენად; ყურადღების ღირსია, რომ როგორც ზემოაღნიშნულ სასამართლო წიგნის შესავალში მეფე ბაგრატ კურაპალატი „აღმაშენებლად“-აც არის წოდებული, ისე მემატიანეც მას „მაშენებელს“ უწოდებს.

მაგრამ ამ ორი ბაგრატის გარდა იყო კიდევ ერთი ბაგრატი პირველი, აშოტ კურაპალატის ძე. მასაც კურაპალატის პატივი ჰქონდა; როცა აშოტი 826 წელს არაბებმა მოკლეს, ბაგრატი და მისი ორი ძმა „უსრულო-და იყვნეს ასაკითა“ და „იზრდებოდეს ციხესა შინა არტანუჯისასა“ (სუმბ. ქრ. სამი ისტ. ხრ. 55); შემდეგ, აღბად როცა წამოიზარდნენ, ბაგრატმა „ნებითა ღმრთისაჲთა და ნებითა ძმითა თვსთაჲთა და ბრძანებითა ბერძენთა მეფისაჲთა მოიღო კურაპალატობაჲ“ (ც^ა გ^გლ ხ^ნძ^ა გ^ვ კ^ც და 3 ქ^ნკ^ა 55). სწორედ ეს ბაგრატიც თავის კანონმდებლობითი მოღვაწეობით განთქმული იყო: მისი „განწესებულ არს“ „გლახაკთა ნაწილი“ (გრიგოლ ხანძ. ც^ა, ლბ.) სახელმწიფო საქველმოქმედო თანხა (იხ. ამის შესახებ ჩემი „ზნეობრივ მოძღვრების ისტორია საქართველოში“, „ივერიაში“). მისივე საქებურ ღვაწლად ითვლებოდა „ყოვლისა ერისა სიმართლით განკითხვაჲ, (ც^ა გ^გლ ხ^ნძ^ა გ^ვ. ლბ); იქნებ რაკი ნათქვამია „ყოვლისა ერისაო“, სწორედ სასამართლო წიგნის შედგენა ჰქონდეს ცხოვრების ავტორს ნაგულისხმები. იგი განთქმუ-

ლი იყო ვითარცა „წმიდათა ეკლესიათა მაშენებელი“ (ibid. ლგ.), აქაც მაშასადამე ბაგრატი „აღმაშენებლად“ გამოდის; მხოლოდ ერთი დაბრკოლება არსებობს: სამართლის წიგნის შესავალში ბაგრატი მეფედ არის წოდებული, ხოლო ბაგრატ I კი მაშინ ცხოვრობდა, როცა მეფობის უფლება საქართველოში ჯერ კიდევ აღდგენილი არ იყო; მაგრამ ეს დაბრკოლებაც გაჰქრება, თუ იმ დროინდელ საისტორიო თხზულებას „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებას“ მივუბრუნდით: იქიდანა სჩანს, რომ თვით ბაგრატ კურაპალატიც თავის თავს მეფეს უწოდებდა და მისი თანამედროვენიც მას მეფეს ეძახდნენ (იხ. გრიგ. ხანძ. ცხოვრება გვ. კ^ც. სტრიქონები 12, 23, 30; გვ. ლბ. სტრიქონები 42, 61); მაშასადამე კანონმდებელი მეფე ბაგრატ კურაპალატი შეიძლება „მეფე“ ბაგრატ I კურაპალატიც ყოფილიყო; საზოგადოდ საბუთების მიხედვით ბაგრატ მე-III-ესა და ბაგრატ I-ს თანასწორი უფლება აქვთ; მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, თვით კანონების საზოგადო ხასიათი და ელფერი უფრო ბაგრატ I-ის ხანას შეესაბამება და შეჰშვენის, ვიდრე ბაგრატ მე-III-ის ხანას; ასე რომ, ვგონებ, სიმართლესე უფრო ახლო იქნება, რომ კანონმდებლად ბაგრატ I-ი აღვიაროთ; თუ ეს შემდეგში სხვა საბუთებითაც დამტკიცდა, მაშინ დაახლოებით თვით ამ სასამართლო წიგნის თარიღის გამორკვევაც შეიძლება; მისი მამა აშოტი 826 წ. მოკლეს, ვთქვათ ბაგრატ I-ი ათი წლის შემდგომ გამხდარიყოს სრულ წლოვანად და კურაპალატობა მიეღოს,*) მაშინ სამართლის წიგნი 836—876***) წლებს შორის უნდა იყოს შედგენილი.***)

*) სამწუხაროდ არც გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში, არც სუმბტის ქრონიკაში ნაჩვენებია არ არის, თუ როდის მიიღო კურაპალატობა.

**) ამ წელს გარდაიცვალა ბაგრატი (იხ. სუმბ. ქრ. სამი ისტ. ხრ. 876).

ი. ჯავახიშვილი.

(შემდეგი იქნება)

*****) ქართულ სამართლის ისტორიაში ნახმარ ქარაგმიან სიტყვების ახნა:**

- მ^მ დ^ფს ქ^ცა—მარიამ დედოფლის ქართლის ცხოვრება, ე. თაყაიშვილის გამოცემა.
- ქ^ცა—ქართლის ცხოვრება, ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა.
- 3 ქ^ნკ^ა—სამი ისტ. ხრონიკა, ე. თაყაიშვილის გამოცემა.
- ქ^ნკ^ა—ქრონიკები, თ. უორდანიანი.
- ც^ა გ^გლ ხ^ნძ^ა—ცხოვრებაჲ გრიგოლ ხანძთელისაჲ, ნ. მარის გამოცემა.
- ც^ა ი^ე და ეფ^სი—ცხოვრება იოანე და ეფთჳმესი, საეკ. მუხ. გამოცემა.
- ც^ა გ^ი მთ^აწ^ად^ა—გორგი მთაწმინდელისაჲ.

რედაქტორ-გამომცემელი პ. სურგულაძე.